

**Ministry of Science and Higher Education
of the Republic of Kazakhstan**

**EURASIAN JOURNAL OF CURRENT
RESEARCH IN PSYCHOLOGY
AND PEDAGOGY**

Scientific journal

**ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКА САЛАСЫНДАҒЫ
ЕУАЗИЯЛЫҚ ӨЗЕКТІ ЗЕРТТЕУЛЕР ЖУРНАЛЫ**

Ғылыми журнал

**ЕВРАЗИЙСКИЙ ЖУРНАЛ АКТУАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
В ОБЛАСТИ ПСИХОЛОГИИ И ПЕДАГОГИКИ**

Научный журнал

**No. 2 (11)
2025
Almaty**

Certificate KZ81VPY00058517 dated 07.11.2022
Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information

Owner: Establishment
Turan University

Released in December 2022.
once in quarter

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Turgumbayeva Aizhan Maratovna – PhD, Research Associate Professor, Turan University, H-index 2

Responsible Editor

Kasymzhanova Anargul Aliakparovna – Candidate of Psychological Sciences, Professor, Turan University, H-index 1

Editor

Zhappar Karlygash Zinilabidinovna – Candidate of Philological Sciences, PhD, Associate Professor, Turan University

Website Editor

Skuratova Irina Mihajlovna

Members of the editorial board

1. Man Cheung Chung – PhD, Zayed University, United Arab Emirates, H-index 32
2. Vichet Chhuon – PhD, University of Minnesota, United States of America, H-index 11
3. Aimaganbetova Olga Habizhanovna – Doctor of Psychology Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, H-index 3
4. Kabakova Maira Pobedovna – Candidate of Psychological Sciences, associate professor, Al-Farabi Kazakh National University, H-index 4
5. Slanbekova Gulnar Kobylanovna – PhD, Karagandy Research University, H-index 4
6. Zhienbayeva Nadezhda Bisenovna – Doctor of Psychological Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, H-index 6
7. Tapalova Olga Bisenovna – Candidate of Psychological Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, H-index 5
8. Abdiyev Kali Seilbekovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Turan University, H-index 1
9. Golovchun Aleftina Anatolyevna – Candidate of Pedagogical Sciences, Turan University, H-index 2
10. Erbosynkyzy Dinara – PhD, Associate Professor, Turan University, H-index 1
11. Nurbaeva Aida Mukhtarkyzy, PhD, Associate Professor at Abai Kazakh National Pedagogical University, H-index 2
12. Abdykerimova Gulnar Suindikovna, PhD, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, H-index 1

Turan University owns the exclusive rights to reprint
certain materials, publish and use the journal commercially

© Turan University, 2025

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрілігі
Ақпарат комитетінің
07.11.2022 ж. KZ81VPY00058517 куәлігі

Меншіктенуші: «Туран»
Университеті» мекемесі

2022 ж. Желтоқсаннан бастап
тоқсанына бір рет шығады

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор

Тұрғымбаева Айжан Маратовна – PhD, қауымдастырылған профессор-зерттеуші, «Тұран» университеті, H-index 2

Жауапты редактор

Қасымжанова Анаргүл Әліакпарқызы – психология ғылымдарының кандидаты, профессор, «Тұран» университеті, H-index 1

Редактор

Жаппар Қарлығаш Зинилабидиновна – филология ғылымдарының кандидаты, PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті

Сайт редакторы

Скуратова Ирина Михайловна

Редакциялық алқаның мүшелері

1. Man Cheung Chung – PhD, Зайда университеті, Біріккен Араб Әмірліктері, H-index 32
2. Vichet Chhuon – PhD, Миннесота университеті, Америка Құрама Штаттары, H-index 11
3. Аймағанбетова Ольга Хабижановна – психология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, H-index 3
4. Қабақова Майра Победовна – психология ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, H-index 4
5. Сланбекова Гүлнар Қобылановна – PhD, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті, H-index 4
6. Жиенбаева Надежда Бисеновна – психология ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, H-index 6
7. Тапалова Ольга Бисеновна – психология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, H-index 5
8. Әбдиев Қали Сейлбекович – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, «Тұран» университеті, H-index 1
9. Головчун Алефтина Анатольевна – педагогика ғылымдарының кандидаты, «Туран» университеті, H-index 2
10. Ербосынқызы Динара – PhD, қауымдастырылған профессор, «Туран» университеті, H-index 1
11. Нұрбаева Аида Мұхтарқызы – PhD, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, H-index 2
12. Абдикеримова Гүлнар Сүйіндіковна – PhD, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, H-index 1

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

Собственник: учреждение
«Университет «Туран»

Выходит с декабря 2022 г.
один раз в квартал

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Тургумбаева Айжан Маратовна – PhD, ассоциированный профессор-исследователь, университет «Туран»,
H-index 2

Ответственный редактор

Касымжанова Анаргуль Алиакпаровна – к.п.н., профессор, университет «Туран», H-index 1

Редактор

Жаппар Карлыгаш Зинилабидиновна – к.ф.н., PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран»

Редактор сайта

Скуратова Ирина Михайловна

Члены редакционной коллегии

1. Man Cheung Chung – PhD, Университет Зайда, Объединенные Арабские Эмираты, H-index 32
2. Vichet Chhuon – PhD, Университет Миннесоты, Соединенные Штаты Америки, H-index 11
3. Аймаганбетова Ольга Хабижановна – д.п.н., профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, H-index 3
4. Кабакова Майра Победовна – к.п.н., доцент, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, H-index 4
5. Сланбекова Гульнар Кобылановна – PhD, Карагандинский исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова, H-index 4
6. Жиенбаева Надежда Бисеновна – д.п.н., Казахский национальный педагогический университет имени Абая, H-index 6
7. Тапалова Ольга Бисеновна – к.п.н., Казахский национальный педагогический университет имени Абая, H-index 5
8. Абдиев Кали Сейльбекович – д.п.н., профессор университет «Туран», H-index 1
9. Головчун Алефтина Анатольевна – к.п.н., университет «Туран», H-index 2
10. Ербосынкызы Динара – PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран», H-index 1
11. Нурбаева Аида Мухтаркызы, PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, H-index 2
12. Абдикеримова Гульнар Суйндиқовна, PhD, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, H-index 1

Университету «Туран» принадлежат исключительные права на перепечатку
отдельных материалов, издание и коммерческое использование журнала

IN THE ISSUE

1 GENERAL AND SOCIAL PSYCHOLOGY

Kuznetsova N.V., Kassymova G.K., Suleimen S.B., Arpentieva M.R.

Psychological support of tourist travel as a process
of familiarization with the civilizational heritage 7

2 CLINICAL AND SPECIAL PSYCHOLOGY

Zdanova A.A., Svishnikova N.S.

Art therapy as a technology for developing thinking
and creative abilities in children with severe speech disorders 18

3 APPLIED PSYCHOLOGY AND RESEARCH

Bapayeva S.T., Kuzembek A.R.

The impact of exam stress on students' academic motivation 28

Kenzhebayeva M.U.

Psychological foundations of investment and financial decisions 38

4 PEDAGOGY AND EDUCATIONAL METHODOLOGY

Adayeva N.A.

The features of inclusive education at the university and its advantages:
psychological and pedagogical approach 46

НӨМІРДЕ. В НОМЕРЕ

**1 ЖАЛПЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯ
ОБЩАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ**

Kuznetsova N.V., Kassymova G.K., Suleimen S.B., Arpentieva M.R.

Psychological support of tourist travel as a process
of familiarization with the civilizational heritage..... 7

**2 КЛИНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ АРНАЙЫ ПСИХОЛОГИЯ
КЛИНИЧЕСКАЯ И СПЕЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ**

Жданова А.А., Свишникова Н.С.

Арт-терапия как технология развития мыслительных
и творческих способностей у детей с тяжелыми нарушениями речи..... 18

**3 ҚОЛДАНБАЛЫ ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУЛЕР
ПРИКЛАДНАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ**

Бапаева С.Т., Күзембек А.Р.

Емтихан барысындағы стресстің студенттердің
оқу мотивациясына ықпалы..... 28

Кенжебаева М.У.

Инвестициялық және қаражаттық шешімдердің
психологиялық негіздері 38

**4 ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ
ПЕДАГОГИКА И МЕТОДИКА ОБРАЗОВАНИЯ**

Адаева Н.А.

ЖОО-дағы инклюзивті білім берудің ерекшеліктері
және оның артықшылығы: психологиялық-педагогикалық тәсіл..... 46

1 GENERAL AND SOCIAL PSYCHOLOGY
ЖАЛПЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯ
ОБЩАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

МРНТИ 15.41.39
УДК 159.98+338.48
JELC I23

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2025-1-2-7-17>

KUZNETSOVA N.V.,*¹
postgraduate student.

*e-mail: nataliakuzn2007@yandex.ru
ORCID ID: 0000-0002-7413-4437

KASSYMOVA G.K.,²

PhD, associate professor.

e-mail: g.kassymova@abaiuniversity.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-7004-3864

SULEIMEN S.B.,²

lecturer.

e-mail: samalka_94@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8523-0478

ARPENTIEVA M.R.,³

d.ps.s., associate professor.

e-mail: mariam_rav@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3249-4941

¹Moscow M.V. Lomonosov State University,
Moscow, Russia

²Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

³Center for psychological, pedagogical,
medical and social assistance “Assistance”,
Kaluga, Russia

**PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF TOURIST TRAVEL AS A PROCESS
OF FAMILIARIZATION WITH THE CIVILIZATIONAL HERITAGE**

Abstract

Psychological and pedagogical problems of tourism, development, and implementation of psychological and pedagogical support of tourism are still the areas of extremely little theoretical and applied research. At the same time, tourism acts as one of the practices that intensively change the personal and social identity of a person, serving his / her development, and transforming his / her needs as a “person travelling” (homo tornus). This transformation leads to active changes in tourism itself, in the training of personnel for tourism. Thus, modern family and youth tourism is actively changing both in its form and content. The purpose of the research is to analyze the problems of transformation of the identity of a travelling person in the context of his / her contact with the civilizational heritage, including in its regional dimension. The research method is a theoretical analysis of the problems of transformation of the identity of a person travelling in the context of contact with the civilizational heritage. There is also a type of

people who use travel as an escape from problems, their transformations are less pronounced as a result, but travel teaches a person to trust himself/herself and life, come to terms with difficulties and uncertainties, endure hardships, and accept changes.

Keywords: travelling human, family tourism, regional tourism, travel therapy, identity, pedagogy and psychology.

Introduction

Psychological and pedagogical problems of tourism, development, and implementation of psychological and pedagogical support of tourism remain the area of very few theoretical and applied studies. At the same time, tourism acts as one of the practices that intensively change the personal and social identity of a person, serving his / her development, and transforming his / her requests as a “travelling person [1]. Such a transformation leads to active changes in tourism itself, in the training of personnel for tourism. So modern family and youth tourism is actively changing (both in its forms and content). It is increasingly recognized as a practice in which a person changes himself/herself, in contact with the civilizational, historical, and cultural heritage of his / her ancestors and the ancestors of other people and peoples. In this context, regional tourism is of particular importance as a type of domestic tourism, which involves people getting to know different parts of the country, their nature and culture, including from a historical perspective, that is, with historical and cultural heritage as an important part of civilizational heritage. Particularly great prospects for regional tourism in the context of the tasks of introducing a person to the civilizational heritage are educational, spiritual, and religious, as well as psychotherapeutic tours. At the same time, travel therapy or psychotherapeutic tourism undoubtedly has the greatest potential: (self) change and acquaintance with civilizational heritage are a single system in which each traveller can highlight both cultural and educational and psychotherapeutic and developmental aspects. However, in reality, we have a complete picture of the transformation of an individual’s identity – his / her understanding of himself/herself in the world.

Studies of civilizational or cultural-historical heritage are numerous, including in the context of highlighting the general principles, possibilities, and limitations of civilizational theory, analysis of conflicting, “dual civilizations” and their space-time alternatives [2]. Especially a lot of domestic research is devoted to the problem of Russian civilization, including within the framework of the doctrine of Russia as a state civilization (Russia as a state-civilization, 2016; Russia as a Civilization of the Future, 2020; Civilizational Development of Russia, 2018; Civilization pretending to be a country, 2016) [3]. The hopes and fears of practitioners and theorists of the preservation of civilizational (cultural-historical) heritage are associated with special practices, including tourism and other cultural industries [4]. The importance of special, pedagogical, and cultural-historical training of specialists in the tourism sector is noted [5]. Particular attention is paid to cultural-historical or “civilizational” tourism, which allows tourists to gain a comprehensive idea of the essence, historical past, culture, customs, and living conditions of Russian and other civilizations, and educational, spiritual, religious, and psychotherapeutic tourism. At the same time, attention is drawn to the importance of positive connotations in the interpretation of heritage: instead of the previously dominant utilitarian-neutral attitude, it is important to form and strengthen the “personal dimension of civilization”, to teach to differentiate “own” for Russian civilization from “foreign”, preventing the thoughtlessly mechanical elimination of “borrowed” meanings”. The importance of considering the “invaluable experience of victories and defeats”, as well as “double protection” is noted: protecting one’s uniqueness and pride in the great achievements of the people/civilization and, at the same time, “protecting oneself” from those fatal mistakes that were made by previous generations and gave rise to large-scale social and natural disasters. In addition, the moment of the interdependence of (regional) biological and ethno-cultural diversity, and ways of life, which also determines the forms and nature of relations (cooperation or confrontation) and the historical creativity of peoples that take place in a specific “enclosing landscape”, in a specific period is important. This study aims to synthesize the existing research findings on traveller identity through the lens of educational psychology, highlighting key insights and identifying knowledge gaps for future research.

Materials and methods

The purpose of the study is to analyze the problems of transforming the identity of a travelling individual (homo tornus) in the context of its contact with civilizational heritage, including its regional dimension. The research method is a theoretical analysis of the problems of the transformation of the identity of an individual travelling in the context of contact with civilizational heritage.

A man travelling in the face of civilizational heritage. Modern tourism acts as one of the practices that most intensively and in many ways transform a person and his / her personal and social identity. This is one of the practices that serve his / her development as a personality and partner, student, and professional, practices for transforming his / her requests as a “travelling person”. In modern culture, called by researchers the “culture of impressions” [5], a special kind of person is being formed. This is a travelling individual (homo tornus), in contact with the civilizational heritage of his / her or someone else’s people, humanity as a whole, passes through a series of more or less essential for his / her changes (in identity) [6]. Such a transformation leads to active changes in tourism itself, in the training of personnel for tourism. Such personnel should be able and ready to organize and implement individual procedures and integral programs of psychological and pedagogical support for tourism.

It has long been known that many problems of life seem insoluble, but time passes and they disappear “of their own accord”: the situation of life changes, and there is no need for anything. Suppose a person remains in such an “unchangeable” situation. In that case, he loses resources and time, but if he/she allows himself/herself to expand the space and time of the search, to postpone the solution of the problem to another time, then he/she can discover, travel the world, either an important key to solving problems, or, returning, that the problem has already been somehow resolved or “removed” from the agenda of his / her life. This goes on when the individual himself/herself changes, his / her environment changes, and the problematic situation itself or the situation of a person’s life as a whole is transformed [6].

Results and discussion

Three types of tourists/travellers can be distinguished here.

1. For some people (travellers or tourists of the first type) the state of travel is temporary, they do not travel very far and not often, usually during their holidays, preferring recreational tourism to all types. In this case, the transformative impact of travel can be minimal: a person simply uses the travel time to “return to himself/herself”, to restore strength to continue what he/she is doing next, without significant changes in the inner and outer world. The issues of psychological and pedagogical support here are not too acute, in most cases they come down to the traditional tourist travel of a recreational type, the work of a guide or even an invited psychologist as a “mass entertainer” (tourist animation specialist), organizer of entertainment and recreational activities, physical education, and other events.

2. For other people (travellers of the second type), large and small trips become the most important part of their lives, the occasion and the process of transformation, including the transformation of their identity, its social and individual (personal) aspects. These people in modern communities have stood out as a special group, which can be called “travelling people” (homo tornus). Travel is used by these people to reconsider their lives, to change, to return to the familiar world to change it. This group is heterogeneous in itself, but its common features, in addition to the greater or lesser regularity of tourist, pilgrimage, and other travels, are an active interest in the civilizational heritage, its natural and cultural aspects, the desire to accumulate and process impressions, a detailed reflection of the experience of travel as an experience of external and internal transformations, expressed interest in the study of the laws and trends of interpersonal and intrapersonal relationships (self-understanding and understanding of other people, life in general), the desire for something new and going beyond the known. This group needs to create and implement a system of holistic psychological and pedagogical support for tourist travel, including when the tourist intends to continue his / her cooperation with a travel agency, continuing to get acquainted with the world and its civilizational heritage.

3. Between the “travelling person” and the person who devotes relatively little time and space of his / her life to travel / trips, there is also another type of people who use travel as an escape from problems: the verified routes of their travels reflect the “walking in circles” syndrome, including

in terms of personal, interpersonal and other problems, the desire to get away from awareness and transformation of painful, traumatic experience, etc. There are many such people among those who rarely travel: the very idea of travel, including in the form of more or less passive recreation or active exploration of the world, is often presented as the idea of “distraction”, switching attention from painful states to more pleasant ones and perhaps more vivid and situational more significant. However, these states are also healing and important: some problems are capable and intended to be solved on their own, without the participation of an individual, teaching him/her a lesson in humility, patience, and tolerance for uncertainty and conflict. Here we are talking not so much about the implementation of holistic programs of psychological and pedagogical support but about the readiness and ability of a guide, guide or staff psychologist of a travel company to provide more or less emergency operational and targeted assistance to an individual who has discovered in his / her everyday life a zone of traumatic experiences, ideas, patterns of behaviour and interaction with the world.

An individual travelling acts as an independent individual or as part of a more or less cohesive and organized group, including a family. When a group trip, including family travel, especially if you take family tourism, then personal experience remains the main thing: the external aspects of the trip (the route and other aspects and functions of the trip) are common, and individual experience and impressions are common or divided [8] as part of a holistic psychological and pedagogical support of tourist travel, this moment can not only be tracked, but directed and intensified in the interests of the development of clients.

Here it should be noted that in addition to the external, the individual usually needs an “internal journey”. An individual strives to develop, looking for ways to become freer and more balanced, to minimize the negative impact and consequences of stress and trauma, to form and maintain confidence and gain experience in coping, and victories over the difficulties and problems of the inner and outer world. In this context, an individual can often and even strive unconsciously or consciously to turn a real, geographical journey into an internal one. The purpose of such a journey is psychological improvement, recovery or healing, familiarization with a new layer or aspect of the civilizational heritage of mankind (a new culture and its value system, a new system of knowledge and skills about a person and life), etc.

Travel is especially productive when a person realizes that the time has come for change when everyday life has become “boring” and does not satisfy basic needs and desires. A transformative travel experience is needed when a person is tired of his / her suffering and trauma when a person ceases to understand himself and the world and wants to understand what happened, what is happening or decide on the future.

On a tourist trip, almost all people observe the external world about them and learn from it. They expand the palette of ways of behaviour and interactions, solve questions about the possibility and necessity of transforming their values and goals, and about the actions and relationships they need. They redirect and intensify their activities by performing previously postponed “for later” actions, or, on the contrary, allow themselves to “stop worrying and start living”. An individual becomes significantly more open to the world; he/she enters the journey to open up, that is, to change. He/she moves, not knowing what will happen next and how he/she will return home. Such a traveller is usually on a fleeting or entire journey in a state of vulnerability that predetermines the possibility of change. He/she explores himself/herself and the world in this state, readiness for this or that change.

To do this, he/she draws on the experience of satellites, the experience of people of the place and time of visit, and also draws on the solution of problems that civilizational ability to allow oneself to fulfil a cherished dream or to commit an act that did not have a place and time in his / her everyday life, but, perhaps, acquires it on a journey. He/she can see a new direction for the application of his / her forces, and clarify his / her purpose, the meaning of his / her life, its values, and goals. Such clarification may pass by consciousness, but with the support of a guide as a psychologist-educator, it can become a significant event, a discovery that turns the inner and outer world of an individual, his / her social and individual identity. Then the tourist can do something that contradicts his / her system of old (outdated, obsolete) values and meanings but is significant for his / her development as a person, partner, professional, and as an integral subject of culture, combining the tendencies of self-actualization and self-realization, compliance with himself/herself and the world around individual.

During the trip, tourists often get for themselves such time and space of independence, freedom and responsibility, authenticity and harmony that are important for them, especially if the trip is

organized as a travel (psycho) therapy, and not a forced march through museums that are completely uninteresting to a person. Glampings, in particular, have interesting opportunities as the territories of retreats – intensive recreation, combined with a variety of cultural, historical, and natural tourism activities [8]. Modern tourism begins to understand this, introducing a corpus of psychological and pedagogical knowledge and skills into the system of training guides, and conductors, however, it is still far from complete psychological and pedagogical support, unfortunately: the issue is on the agenda, but it has not yet been resolved. However, it is important to understand that for many people travel becomes an activator and a factor of self-actualization of self-realization, helping to develop self-understanding and understanding of the world. It is a great way to deepen and expand yourself and other people understanding, formulate and realize dreams, and projects, and also complete previously unresolved issues.

Psychological and pedagogical support of tourist travel as a process of familiarization with the civilizational heritage. Experts write about various components of success and the impact potential of travel [9, p. 319–349]:

1. Traveling launches and organizes the processes of external and internal transformations in a person as a person, partner, student, and professional. Travel opens up opportunities and pushes to understand the need for personal and interpersonal growth, and changes, they return to oneself, true needs and values, important and sincere relationships, sources of strength and resources, demonstrate the inevitability of change and the importance of accepting them as a system not only of losses, but also acquisitions, the benefits of which significantly exceed the lost or already lost.

2. Travel as a “shake-up” stimulates change and activates, helping to rethink and comprehend the situations of life, and decide and outline the steps for its implementation. Travel is a parting with the past, obsolete, limited, and becoming alien, and familiarization with a more relevant world for a person of behaviour patterns, meanings, and values. It shows an individual that the escape from development, from health is much less exciting, productive, and effective than being oneself and comprehending the secrets of the world. Travel removes the burden of excessive seriousness and “businesslike” from a person, it teaches a person to pay attention to the “game core” of his / her being, relationships with himself/herself and the world, to those challenges that have several solutions and require choice and responsibility.

3. Travel provides an opportunity to physically, psychologically, socially, and morally prepare for the transitional and further stages of life, overcome the “vicious circles” of fate and traumatic conditions, and disassemble the “tangled tangles” of relationships and other contradictions and barriers of personal, interpersonal, educational and professional development.

4. Travel prepares an individual for surprises and uncertainties, teaches them to endure them patiently/tolerantly, and be tolerant towards them, towards themselves, others, mistakes, and imperfections in themselves and other people. Travel teaches us to accept the world, and life, to revere them, their wisdom and power, which is fully connected with touching the riches of the civilizational heritage of mankind and individual peoples.

5. In the trials of the journey, an individual encounters his / her vulnerability, which gives him the opportunity and teaches him / her ways to “heal” from pride and jealousy, as well as free himself/herself from oppositions, fears, (self)accusations, revenge, etc. Becoming transparent, that is, equal to oneself, sincerely and “transparently” represented in the world, an individual becomes more harmonious, without sacrificing himself/herself, as is usually the case against the background of attempts to be “good”, “successful” and “adequate” (out of focus on one’s purpose, needs and values (interests and meanings) of development: self-actualization and self-realization).

6. Travel creates the conditions for gaining the experience of freedom and responsibility, seeing the closeness of suffering and pleasure, experiencing the opportunity to independently and without interference structure the time and place of one’s life, as well as the opportunity to receive feedback and other components of a helping attitude from the guide, other tourists and, if possible, a qualified psychologist-educator of a travel company or an external “co-organizer” of a psychotherapeutic tour.

7. Traveling allows you to understand the relativity of the world and your role in it, to overcome the states of “self-importance”, dividing in yourself and the world the spiritual (Divine, eternal) and created (transient, insignificant). It also helps to see and restore “organismic integrity” (as A. Maslow wrote), the unity and interconnection of “created” and Divine, bodily and spiritual, etc. So, the individual can, in particular, restore the harmony of the individual and social parts of his / her identity/

8. Traveling makes the experiences and ideas of an individual travelling more vivid, and expands the behavioural/interactive, emotional, and cognitive “repertoire” of a person. They develop his / her competencies and restore, and build up strength as a person, partner, student, or professional.

Tourist travel can significantly transform an individual, and change his / her identity, which requires serious measures and programs of psychological and pedagogical support for tourist travel. A striking example is traveling therapy and some types of tourism of special interests, aimed at introducing a person to the values, meanings, and models inherent in the civilizational heritage of his / her ancestors, of all mankind.

An individual can successfully travel when healing and inner growth have taken place, then he can return home, psychologically overcoming problems: this motive for travel is one of the fundamental ones in many cases and types of tourism. We can say that the intensity and frequency of travel correlate with the intensity and intensity of the search for a way out of a problem situation, the choice of a new direction of development, etc. That is why the journey is especially healing and important when it seems that “there is nothing left to lose”, when the real environment, time, and place are already outdated, and new ones have not yet come. In travel therapy or landscape analytics, the space and time of tourist travel give a person the experience of borderline, transitional states – initiations and transformations in a relatively safe and calm form, nor help a person go through periods of desocialization and resocialization, the formation of a new identity to replace an outdated one. They are associated with numerous and diverse, multi-level, more or less conscious transitions, awareness, and passing/overcoming the boundaries of life, especially those associated with non-adaptation in human life and over-adaptation.

Modern practitioners and theorists, researchers of tourism, strive to ensure that a tourist or pilgrimage trip becomes an introduction to the civilizational heritage [10]. It should be, if possible, not just contact with the new, but immersion in culture, in the experience of civilization. This experience – a civilizational heritage – includes successes and failures, opportunities and limitations, values and goals, meanings and models of everyday and crisis life, experience of coping and losing, losses and gains, defeats and victories, etc. [10, p. 136]. The true meaning of travel and significant transformation is achieved only as a result of total immersion: in the tourist task/mission of travel, inclusion in the local society, its cultural traditions, values, every day and festive everyday life, science, art, religion and other aspects of its existence. There must be an opportunity to comprehend new knowledge and skills that contribute to wisdom and a better understanding of people, times and places.

Travel helps an individual to leave behind his / her past – important and unimportant, pleasant and unpleasant, understandable or incomprehensible, to free himself/herself for new experiences, to accept what the heritage of civilization gives him to get closer to his / her true, universal, essence, instead of be limited to the heritage of one nationality, clan, family. Travel helps an individual to accept the legacy of one country, region, group of friends and loved ones. It also allows you to compare the experience of civilizational legacies, to localize self in their space and time as an individual with a particular mission, a particular purpose, reflected in personal and social identity in the form of ideas, experiences and patterns of behaviour and interactions that reflect an awareness of oneself as a subject of the culture, the subject of civilization. With a new identity, having reached greater agreement with oneself, a person, having returned from a journey, is able and ready to create a new everyday world changed in many respects. The idea of transformative travel offers the activation of motivation and the desire to live, change, and love, encourages you to go beyond your ordinary life and experience, to move away from the known and familiar to the new, uncertain, and unexplored. Transformation is not space and time travel exclusively and permanently enjoyable. It includes the processes of choice and decision-making, awareness of the losses and benefits of the past way of life and past identity, understanding the inevitability and importance, and the value of change.

As a result of tourism as a process of getting to know the “alien”, a traveller (*homo tornus*), acting as a subject of tourist discourse, forms a new part of his / her competence and changes his / her identity. Unhindered acquaintance with the “other” transforms “one’s own”, one’s culture. Moreover, each specific country or specific region has its own travel culture. Even though modern tourism is developing in the context of globalization and transcultural communication, minimizing cultural boundaries and differences, the intersection of cultural spaces, according to M. Tim, is heterogeneous: the culture of the region (*die Kultur der Quell region*) implies that tourists follow as carriers of culturally specific features the region already formed norms; vacation culture (*die Ferienkultur*) reflects the cultural space that creates a system of behaviour on vacation; a service culture (*die Dienstleistungskultur*)

is (trans)formed based on the values and rules of hospitality; the culture of the tourist destination region (Die Kultur der Zielregion) reflects the norms and rules of life of the inhabitants of this region when interacting with representatives of their “own” culture. It can be transformed upon contact with representatives of a “foreign” culture under the influence of a culture of hospitality. Thus, it is important, when analyzing the problems of tourist identity transformation, to consider them in the context of mutual influences leading to transformations of identity and other characteristics of destinations and regions of visit.

In the context of searching for ideas about accompanying a tourist in developing him as a person, partner, professional, member of society, and an individual, traveler, we can give an example in the field of “pedagogy of experiences” or adventure pedagogy. Other names for this pedagogy are / action pedagogy, experiential learning, open pedagogy (outdoor education), or “education outside the classroom”, etc. This direction was created by the teacher-philosopher K. Khan, the teacher-alpinist W. Unsoeld, and other scientists and practitioners, in the context of the task of improving education and the social life of a (growing) person, as well as the development of society in general [11]. The main goals of adventure pedagogy are related to the formation and strengthening of relationships of care/cooperation, participation/service and responsibility to people and oneself, nature and culture, as well as bodily (in sports and work) and other activity, spontaneity and comprehension of life experience, development of the ability to create projects and bring them to life.

Traveller Identity through Educational Psychology. Traveller identity is a complex construct that encompasses an individual’s sense of self and belonging concerning their experiences and interactions in the context of travel. Pedagogical psychology plays a crucial role in understanding the formation and development of the traveller’s personality. Educational experiences during travel have a significant impact on the formation of the traveller’s personality. Smith (2018) found that educational activities such as tours and cultural immersion programs can promote cultural awareness and appreciation among travellers [12]. These experiences allow people to learn about different cultures, languages, and histories, which in turn shape their travel personality. Educational institutions, like schools and universities, play a crucial role in shaping a traveller’s identity. A study on the impact of study abroad programs on the travelling personality of college students was conducted and it was found that these programs increase cultural competence and global awareness [12, p. 570]. Exposure to diverse educational environments and interaction with students from diverse backgrounds contribute to the formation of a more inclusive and open-minded traveller personality.

Psychological factors are of great importance in the formation of the traveller’s personality. A study of the relationship between personality traits and traveller identity found that individuals with higher openness to experience and extraversion had a stronger traveller personality. These personality traits facilitate their willingness to explore new environments, engage in cultural interactions, and embrace diverse travel experiences, ultimately shaping their traveller identity. Social influences such as family, peers, and social networks contribute to the development of the traveller’s personality [12, p. 571–578]. Social media such as Instagram and YouTube act as a source of inspiration and information, shaping people’s travel preferences and contributing to the development of their travel personality.

Conclusion

While existing research provides valuable insights into the formation and development of traveler identity through educational psychology, it has identified several knowledge gaps that require further research:

- ◆ Firstly, more research is needed on the long-term effects of educational experiences on the traveller’s personality. Most research focuses on short-term effects, and it would be useful to understand how these experiences shape people’s travel identities over time.

- ◆ Secondly, the role of educational institutions in the formation of travellers’ identities requires further research. Research could explore specific educational strategies and interventions that effectively promote the development of strong and inclusive traveller identities among students.

- ◆ Lastly, the influence of cultural and social factors on the traveller’s personality is relatively unexplored. Examining how cultural norms, values, and societal expectations shape people’s travel identities provides a comprehensive understanding of this complex structure.

This study highlights the significant role of educational psychology in understanding traveller identity. Educational experiences, institutions, psychological factors, and social influences all

contribute to the formation and development of a traveller's identity. Travel allows an individual to change his / her usual identity to the identity of a nomad, traveller, representative of another culture and another time and place, join the civilizational heritage of a particular people or humanity, look at his / her life and his / her "I" in the mirror of this heritage, realize and change himself/herself as a subject of culture. The complexity, multidimensionality, and multidirectionality of any journey create situations of "initiation" and transitional states in which a person who suffers inconvenience and experiences the discomfort of losses and parting with the usual "I" comes to a new understanding of himself/herself and the world. Travel helps an individual to change his / her identity, to transform himself in the direction, degree, and intensity necessary for himself/herself, and not for the world around him/her habitually, accustomed to the old identity, its needs, and desires and its own needs and desires regarding a person. On this path, an urgent need is the targeted and high-quality training of specialists in the field of tourism (tour guides, guides) for the organization and implementation of psychological and pedagogical support for travel, as well as specialized training of psychologists for the tourism sector. However, further research is needed to address the identified knowledge gaps and advance our understanding of this multidimensional construct.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Базалюк О.А. Космические путешествия – путешествующая психика. – Киев: Издательство «ЦСИ», 2012. – 424 с.
- 2 Stepanova G.A., Kurmanbai D.B., Lyskova G.T. Inclusive Health-Saving Education: Ecological Model of Modern Educational Relations // Challenges of Science. 2023, issue VI, pp. 40–52. URL: <https://doi.org/10.31643/2023.05>
- 3 Черешнев В.А., Расторгуев В.Н. Цивилизационное развитие России: наследие, потенциал, перспективы. – Москва: Издательство «А.В. Воробьев», 2018. – 440 с.
- 4 Путрик Ю.С. Туризм как фактор сохранения наследия: исторический опыт и традиции // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 311. – С. 95–101.
- 5 Imaliyev Z.B., Patihan T., Tursunbekov D.M., Sansyzbayeva D.B., Kassymova G.K. Motivating factors of innovative research activities and barriers to R&D in Kazakhstan // Cakrawala Pendidikan. 2022, no. 41(3), pp. 619–629. URL: <https://doi.org/10.21831/cp.v41i3.47704>
- 6 Akinci Z., Kasalak M. Management of Special Interest Tourism in Terms of Sustainable Tourism / Global Issues and Trends in Tourism. Sofia: St. Kliment Ohridski university press, 2016. P. 177–190.
- 7 Chavez M. "Levee" Signs of Hope. Bloomsbury: Bloomsbury USA Publ., 2017. 176 p.
- 8 Аршинова В.В., Токарь О.В., Киричкова М.Е., Новаков А.В. Путешествие-психотерапия или психотерапевтический туризм // Сервис в России и за рубежом. – 2018. – Том. 12(3). – С. 6–24. URL: <https://doi.org/10.24411/1995-042X-2018-10301>
- 9 Меньшиков П.В., Коробченко А.И., Голубчиков Г.М. Психолого-педагогические аспекты глэмпинга: туризм как практика личностного развития // Сервис и туризм: текущие проблемы. – 2020. – Том 14(2). – С. 38–49. URL: <https://doi.org/10.24411/1995-0411-2020-10204>
- 10 Бахревский Е.В., Беспалова Т.В., Закунов О.А., Миронов А.С. Стратегия сохранения культуры и культурно-исторического наследия народов Российской Федерации на период до 2030 года. Проект / Стратегия сохранения культуры и культурно-исторического наследия народов Российской Федерации на период до 2030 года. – Москва: Институт Наследия, 2016. – 136 с.
- 10 Владимиров Н.М. и др. Психолого-педагогическое обеспечение нишевого спортивного туризма // Современные проблемы сервиса и туризма. – 2021. – Том 15. – № 1. – С. 34–48.
- 12 Smith J. Educational activities and cultural awareness in traveler identity formation // Journal of Tourism Research. 2018, no. 42(4), pp. 567–582.

REFERENCES

- 1 Bazaljuk O.A. (2012) Kosmicheskie puteshestvija – puteshestvujushhaja psihika. Kiev: Izdatel'stvo «CSI», 424 p. (In Russian).
- 2 Stepanova G.A., Kurmanbai D.B., Lyskova G.T. (2023) Inclusive Health-Saving Education: Ecological Model of Modern Educational Relations // Challenges of Science., issue VI, pp. 40–52. URL: <https://doi.org/10.31643/2023.05>. (In English).
- 3 Chereshev V.A., Rastorguev V.N. (2018) Civilizacionnoe razvitie Rossii: nasledie, potencial, perspektivy. Moskva: Izdatel'stvo «A.V. Vorob'ev», 440 p. (In Russian).

- 4 Putrik Ju.S. (2008) Turizm kak faktor sohraneniya nasledija: istoricheskij opyt i tradicii // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. No. 311. P. 95–101. (In Russian).
- 5 Ilmaliyev Z.B., Patihan T., Tursunbekov D.M., Sansyzbayeva D.B., Kassymova G.K. (2022) Motivating factors of innovative research activities and barriers to R&D in Kazakhstan // Cakrawala Pendidikan, no. 41(3), pp. 619–629. URL: <https://doi.org/10.21831/cp.v41i3.47704>. (In English).
- 6 Akinci Z., Kasalak M. (2016) Management of Special Interest Tourism in Terms of Sustainable Tourism / Global Issues and Trends in Tourism. Sofia: St. Kliment Ohridski university press. P. 177–190. (In English).
- 7 Chavez M. (2017) “Levee” Signs of Hope. Bloomsbury: Bloomsbury USA Publ. 176 p. (In English).
- 8 Arshinova V.V., Tokar’ O.V., Kirichkova M.E., Novakov A.V. (2018) Puteshestvie-psihoterapiya ili psihoterapevticheskij turizm // Servis v Rossii i za rubezhom. V. 12(3). P. 6–24. URL: <https://doi.org/10.24411/1995-042X-2018-10301>. (In Russian).
- 9 Men’shikov P.V., Korobchenko A.I., Golubchikov G.M. (2020) Psihologo-pedagogicheskie aspekty gljempinga: turizm kak praktika lichnostnogo razvitiya // Servis i turizm: tekushhie problemy. V. 14(2). P. 38–49. URL: <https://doi.org/10.24411/1995-0411-2020-10204>. (In Russian).
- 10 Bahrevskij E.V., Bespalova T.V., Zakunov O.A., Mironov A.S. (2016) Strategiya sohraneniya kul’tury i kul’turno-istoricheskogo nasledija narodov Rossijskoj Federacii na period do 2030 goda. Proekt / Strategiya sohraneniya kul’tury i kul’turno-istoricheskogo nasledija narodov Rossijskoj Federacii na period do 2030 goda. Moskva: Institut Nasledija, 136 p. (In Russian).
- 11 Vladimirov N.M. i dr. (2021) Psihologo-pedagogicheskoe obespechenie nishevogo sportivnogo turizma // Sovremennye problemy servisa i turizma. V. 15. No. 1. P. 34–48. (In Russian).
- 12 Smith J. (2018) Educational activities and cultural awareness in traveler identity formation // Journal of Tourism Research, no. 42(4), pp. 567–582. (In English).

КУЗНЕЦОВА Н.В.,*¹

аспирант.

*e-mail: nataliakuzn2007@yandex.ru

ORCID ID: 0000-0002-7413-4437

КАСЫМОВА Г.К.,²

PhD, доцент.

e-mail: g.kassymova@abaiuniversity.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-7004-3864

СҮЛЕЙМЕН С.Б.,²

оқытушы.

e-mail: samalka_94@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8523-0478

АРПЕНТЬЕВА М.Р.,³

п.ф.д., доцент.

e-mail: mariam_rav@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3249-4941

¹М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті,

Мәскеу қ., Ресей

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³«Assistance» психологиялық-педагогикалық және

медициналық-әлеуметтік көмек орталығы,

Калуга қ., Ресей

ӨРКЕНИЕТТІК МҰРАМЕН ТАНЫСУ ПРОЦЕСІ РЕТІНДЕ ТУРИСТІК САЯХАТТЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ

Аңдатпа

Туризмнің психологиялық-педагогикалық мәселелері, туризмді психологиялық-педагогикалық қамтамасыз етуді әзірлеу және жүзеге асыру әлі де өте аз теориялық және қолданбалы зерттеулердің саласы болып қала береді. Сонымен қатар, туризм адамның жеке және әлеуметтік болмысын қарқынды түрде өз-

гертетін, оның дамуына қызмет ететін, «саяхаттағы адам» (homo tornus) ретіндегі қажеттіліктерін түрлендіретін тәжірибелердің бірі ретінде әрекет етеді. Бұл трансформация туризмнің өзінде, туризм үшін кадрларды даярлауда белсенді өзгерістерге әкеледі. Осылайша, қазіргі заманғы отбасылық және балалар мен жасөспірімдер туризмі өзінің нысандары мен мазмұны бойынша белсенді түрде өзгеруде. Зерттеудің мақсаты – оның өркениеттік мұрамен байланысы контекстінде, оның ішінде оның аймақтық өлшемінде саяхатшы тұлғасын өзгерту мәселелерін талдау. Сондай-ақ, саяхатты проблемалардан қашу ретінде пайдаланатын адамдар түрі бар, нәтижесінде олардың өзгерістері азырақ білінеді, бірақ саяхат адамды өзіне және өмірге сенуге, қиындықтар мен белгісіздіктерге келуге, қиындықтарға төтеп беруге және өзгерістерді қабылдауға үйретеді. Саяхат адамға өзінің болмысын өзгертуге, өзін қоршаған әлемге емес, өзіне қажетті бағытқа, дәрежеге және қарқындылыққа өзгертуге көмектеседі, ескі болмысқа, оның қажеттіліктері мен тілектеріне және адамға қатысты өзінің қажеттіліктері мен тілектерін орындауға үйретеді.

Тірек сөздер: саяхатшы адам, отбасылық туризм, аймақтық туризм, саяхат терапиясы, сәйкестік, педагогика және психология.

КУЗНЕЦОВА Н.В.,*¹

аспирант.

*e-mail: nataliakuzn2007@yandex.ru

ORCID ID: 0000-0002-7413-4437

КАСЫМОВА Г.К.,²

PhD, доцент.

e-mail: g.kassymova@abaiuniversity.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-7004-3864

СУЛЕЙМЕН С.Б.,²

лектор.

e-mail: samalka_94@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8523-0478

АРПЕНТЬЕВА М.Р.,³

д.пс.н., доцент.

e-mail: mariam_rav@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3249-4941

¹Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, г. Москва, Россия

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

³Центр психолого-педагогической, медицинской и социальной помощи «Содействие», г. Калуга, Россия

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ТУРИСТСКОГО ПУТЕШЕСТВИЯ КАК ПРОЦЕССА ПРИБЫТИЯ К ЦИВИЛИЗАЦИОННОМУ НАСЛЕДИЮ

Аннотация

Психолого-педагогические проблемы туризма, разработки и осуществления психолого-педагогического сопровождения туризма до сих пор остаются сферой крайне немногочисленных теоретических и прикладных исследований. Вместе с тем туризм выступает как одна из практик, интенсивно меняющих личностную и социальную идентичность человека, служащих его развитию, трансформации его запросов как «человека путешествующего» (homo tornus). Такая трансформация приводит к активным изменениям в самом туризме, в подготовке кадров для туризма. Так, современная семейная и детско-юношеская туристика активно изменяется как по своим формам, так и по содержанию. Цель исследования – анализ проблем трансформации идентичности путешествующего человека в контексте его соприкосновения с цивилизационным наследием, в том

числе в его региональном измерении. Существует также тип людей, которые используют путешествие как бегство от проблем, их трансформации в результате менее выражены, но путешествие учит человека доверять себе и жизни, смиряться с трудностями и неопределенностями, терпеть лишения и принимать перемены. Путешествие помогает человеку изменить свою идентичность, преобразовать себя в направлении, степени и интенсивности, необходимой ему самому, а не окружающему его привычно миру, привыкшему к старой идентичности, ее нуждам и желаниям, и своим нуждам и желаниям относительно человека.

Ключевые слова: путешествующий человек, семейный туризм, региональный туризм, туристическая терапия, идентичность, педагогика и психология.

Article submission date: 10.01.2024

2 CLINICAL AND SPECIAL PSYCHOLOGY КЛИНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ АРНАЙЫ ПСИХОЛОГИЯ КЛИНИЧЕСКАЯ И СПЕЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

МРНТИ 15.81.61
УДК 159.9

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2025-1-2-18-27>

ЖДАНОВА А.А.,*¹

магистр психологии, ст. преподаватель.

*e-mail: teawithmint9@bk.ru

ORCID ID: 0009-0009-6228-7020

СВИШНИКОВА Н.С.,¹

магистр психологии, доцент.

e-mail: ntl_0810@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7426-7256

¹Алматинский филиал Санкт-Петербургского гуманитарного университета профсоюзов, г. Алматы, Казахстан

АРТ-ТЕРАПИЯ КАК ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ И ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ С ТЯЖЕЛЫМИ НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Аннотация

Тяжелые нарушения речи – совокупность расстройств речевого аппарата, которые могут оказать серьезное влияние на общее развитие организма, на психическое развитие. Количество детей с тяжелыми нарушениями речи только растет. По данным исследователей, дети с фонетико-фонематическим недоразвитием в первом классе составляют 20–25%. Статья посвящена применению арт-терапии как инновационного метода развития мыслительных и творческих способностей у детей с тяжелыми нарушениями речи (ТНР). Актуальность исследования обусловлена увеличением числа детей с подобными проблемами, что требует эффективных подходов для их коррекции. Авторы акцентируют внимание на разнообразии техник арт-терапии, включая изотерапию, сказкотерапию и игровую терапию, которые способствуют развитию мелкой моторики, улучшению речи, эмоциональной регуляции и снижению уровня тревожности и агрессии. Особое внимание уделено процессу внедрения арт-терапии в образовательный процесс коррекционной школы, что позволило интегрировать творческую работу в повседневную жизнь детей. Авторы приходят к выводу, что использование арт-терапии в междисциплинарном подходе, включая взаимодействие педагогов, логопедов и психологов, является перспективным направлением коррекционной работы для детей с ТНР и способствует их личностному и социальному развитию.

Ключевые слова: арт-терапия, тяжелые нарушения речи, творчество, эмоциональная регуляция, коррекционная работа, развитие речи.

Введение

Тяжелые нарушения речи есть совокупность расстройств речевого аппарата, которые могут оказать серьезное влияние на общее развитие организма, на психическое развитие, но с первично сохранным интеллектом.

Анализируя статистику по вопросу, можно заметить, что количество детей с тяжелыми нарушениями речи только растет. По данным исследователей, дети с фонетико-фонематическим недоразвитием в первом классе составляют 20–25% от общего количества детей с ТНР [1].

Дети с нарушениями речи и сопутствующим церебральным параличом составляют 5–6 на 1000 новорожденных. За 15 лет, с 1986 по 2001 гг., это количество выросло в три раза. 80% детей с церебральным параличом имеют речевые нарушения, наиболее характерна дизартрия [2].

Письменная речь и нарушения, связанные с ней, также представлены как распространенные. Число детей школьного возраста с дисграфией составляет 40% и продолжает расти [3]. По данным отечественных исследователей, статистика речевых приходится на 25% среди школьников. В западной литературе – от 3,8% до 15,6% [4, 5].

Таким образом, тенденция роста речевых нарушений весьма заметна, что дает основание для внимательного изучения и коррекции этих расстройств. Тяжелые нарушения речи мешают обучению, воспитанию, формированию и развитию ребенка. Нарушения речи влекут за собой школьную неуспеваемость, поведенческие нарушения, адаптационные проблемы.

Материалы и методы

Наличие множество современных исследований (Казьмина Я.Е., 2020; Демидова А.П., Нестерова Н.К., Зиновьева В.Н., 2021; Слыш Н.К., Тюльнева А.В., Отева Н.И., Пашенко Е.В., 2020; Строева Т.С., Медведева Е.Ю., 2021; Подлужная В.В., 2020; Токарская Л.В., Тенкачева Т.Р., Лаптева В.В., 2021) в области дефектологии, педагогики и психологии показывает актуальность темы нарушений речи и коррекционной работы с ними. Тяжелые нарушения речи – комплексная проблема, которая затрагивает не только логопедическую сторону вопроса, но психологию личности и гармонизацию ее внутреннего мира, развитие творческих и мыслительных способностей путем внедрения новых подходов и методов.

Арт-терапия – терапия искусством – является как отдельным методом психотерапии, так и методом коррекционной работы в логопедии, педагогике и психологии. Арт-терапия подразделяется на различные направления, приемы и методы, многие из которых используются в коррекции. Например, при библиотерапии воздействие оказывается с помощью чтения специально подобранной литературы, которая способствует направлению тревожных, часто болезненных чувств, мыслей и желаний в новый качественный вид, приводя к продуктивным целям [6].

Библиотерапия включает в себя сказкотерапию – процесс, при котором связываются события реальной и сказочной жизни, перенося смыслы и уроки из сказки в реальную жизнь [7]. При изотерапии процесс коррекции происходит через любые способы и средства рисования, включая различные нетрадиционные. При игровой терапии используются целенаправленные и контролируемые игры, для коррекции психологических состояний и особенностей, таких как тревожность, импульсивность.

Л.С. Выготский [8] считал, что занятия творчеством оказывают важное значение в процессе становления психических функций, активируют воображения и использование специальных, художественно-выразительных способностей. В творческом потоке развивается мышление, деятельность, произвольное внимание и память целенаправленны, все в ребенке сосредоточено, что также корректирует речь за счет проявления в этом процессе усидчивости и устойчивости и за счет проговаривания процесса. Творчество помогает переживать позитивные и негативные моменты, что особенно важно для детей с тяжелыми нарушениями речи.

Творчество также помогает преодолеть внутренние стереотипы, установки и раскрыться настоящему «я», что дает многое в исследовании бессознательных процессов, и, наблюдая за деятельностью ребенка во время творческого процесса, можно узнать о его самочувствии, настроении, процессах в семье и о многом другом. Для арт-терапии используются самые различные материалы – от красок до мыльных пузырей, трубочек, палочек. В контролируемом процессе эти материалы помогают работать экологично и безопасно над задачами:

- 1) снижения агрессии вербальной и невербальной;
- 2) снижения негативизма;
- 3) проработки своих страхов;
- 4) научения осознавать свои эмоции, различать их;

- 5) развития мелкой моторики;
- 6) развития мышления и повышения внимания;
- 7) обогащения внутреннего мира и развития воображения;
- 8) преодоления нарушений в речи;
- 9) взаимодействия в коллективе.

Описывая различные методы проведения арт-терапии с детьми с тяжелыми нарушениями речи, необходимо также рассмотреть исследования современного состояния данной проблемы. Казьмина Я.Е. в своей работе акцентирует внимание на том, что трудности в общении часто сопутствуют развитию таких детей и это требует раннего вмешательства специалистов, таких как невролог, психолог и логопед, с целью повышения качества жизни данной категории [12]. Демидова А.П., Нестерова Н.К. Зиновьева В.Н. рассматривают различные методы коррекции, включая логопедическую работу, психологическую поддержку и использование арт-терапевтических техник, направленных на улучшение коммуникативных навыков и эмоционального состояния детей. Авторы акцентируют внимание на необходимости комплексного подхода и раннего вмешательства для достижения наилучших результатов в реабилитации детей с тяжелыми нарушениями речи [13].

Слыш Н.К., Тюльнева А.В., Отева Н.И., Пащенко Е.В. акцентируют внимание на том, что дети с ТНР часто испытывают значительные трудности в овладении письменной речью, что проявляется в специфических ошибках на письме, подчеркивают необходимость ранней диагностики и разработки эффективных методов коррекции письменной речи у детей с ТНР [14].

Строева Т.С., Медведева Е.Ю. указывают на то, что использование полисенсорных методов способствует развитию пространственных представлений и улучшению коммуникативных навыков у детей с речевыми нарушениями [15]. Подлужная В.В. обращает внимание на важность своевременного выявления трудностей в обучении у детей с речевыми нарушениями и подчеркивает необходимость создания специальных условий для их успешной социализации и обучения, рассматривая современные подходы к организации коррекционной работы, подчеркивая значимость комплексного взаимодействия педагогов, психологов и логопедов.

Токарская Л.В., Тенкачева Т.Р., Лаптева В.В. выявляют положительные связи между уровнем жизнестойкости и параметрами стратегий совладания, аспектами саморегуляции и самоактуализации. L. Clarke исследует влияние музыкотерапии на развитие речевых навыков у детей с тяжелыми нарушениями речи, подчеркивая положительное воздействие музыкальных интервенций на улучшение артикуляции и коммуникативных способностей.

A. Johnson анализирует эффективность арт-терапии в реабилитации пациентов с афазией, отмечая улучшение речевых функций и эмоционального состояния после курса арт-терапевтических занятий. R. Trimble исследует нейробиологические основы связи между искусством и речью, обсуждая, как арт-терапия может способствовать восстановлению речевых функций у пациентов с неврологическими нарушениями.

Результаты и обсуждение

На протяжении трех лет мы поэтапно внедряли новые творческие технологии в экспериментальном классе. Актуальность внедрения этих технологий показал ряд проективных тестов: «Несуществующее животное», «Кактус», «Автопортрет» [9, 10, 11]. Были задействованы анкетирование, метод оценки «уровня воспитанности», ведение журнала наблюдения, беседы со школьным психологом, классным руководителем. Для диагностики были выбраны именно проективные методики, чтобы видеть полную картину «внутреннего я» ребенка, глубже исследовать бессознательные процессы.

Было обследовано 11 детей второго класса (ныне четвертый) специальной (коррекционной) школы-интерната № 9 для детей с тяжелыми нарушениями речи. На момент первичной диагностики уровень воспитанности составлял 2,97. Согласно методике «Автопортрет» количество детей с адекватной самооценкой составило 33,3%, с завышенной – 40%, с низкой самооценкой – 26,67%. Повышенный уровень тревожности наблюдается у 46,67%, низкий уровень – у 20,00%, и средний – у 33,33%. Высокий уровень агрессивности у 46,67%, компенсация слабо-

сти замечена у 13,33%, средний уровень – у 20,00% и низкий – у 20,00%. Уровень агрессивности по методике «Кактус» составил 46%, средний уровень у 20% и низкий – у 34%. По методике «Несуществующее животное» адекватная самооценка наблюдается у 26,67%, завышенная самооценка – у 26,67% и 46,67% детей имеют заниженную самооценку. Эмоциональная напряженность составила 60%, адекватное эмоциональное состояние у 26,67% и пассивность наблюдается у 13,33%. Высокий уровень тревожности составил 60%, низкий уровень тревожности у 13,33%, средний уровень – 26,67%. Получив результаты диагностики, мы определили цель и задачи занятий, составили программу.

Арт-терапевтические минутки – цикл занятий на снятие тревожности и импульсивности. Проводятся каждую пятницу. В специальной (коррекционной) школе-интернате № 9 для детей с тяжелыми нарушениями речи для этого создана прекрасная возможность. В школе предусмотрен режим дня, где тесно сплелись воспитательная и обучающая работа, при этом поддерживается креативный подход к планированию.

Каждый день расписан, большинство детей знают распорядок и соблюдают его. Таким образом, получилось интегрировать занятия по арт-терапии в пятницу, в наиболее свободный день в школе. После уроков воспитатели ведут детей на обед, после обеда прогулка, затем готовимся к работе, надеваем фартуки, открываем нужные краски, наливаем воду, готовим бумагу и начинаем работу.

В таблице 1 описан план арт-минуток на год, он корректируется под актуальную обстановку и ситуацию.

Таблица 1 – План арт-минуток на год

Программа арт-минуток				
№	Тема занятия	Цели занятия	Оборудование	Время
Сентябрь				
1	Изобрази чувство «интерес» Картина: «Нить жизни»	Расширить представление учеников о чувстве интереса и объяснить важность проявления интереса в отношении других людей и его важность в своей жизни. Развитие воображения, мелкой моторики рук.	Краски (гуашь), кисти, бумага, стакан воды, музыка для настроения.	40 минут 1 занятие
2	Изобрази чувство «грусть» Картина: «Одинокий кот»	Расширить представление об эмоции грусти и показать важность отрицательных эмоций. Развитие воображения, мелкой моторики рук.	Краски (гуашь), кисти, бумага, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
3	«Цветные капельки» Картина: «Однажды осенью»	Расширить представления о навыках релаксации, создание условий для отработки навыка релаксации. Развитие внимания и воображения, мелкой моторики рук.	Краски (гуашь), кисти, стакан воды, зубная щетка, бумага, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
Октябрь				
4	«Я в мире природы» Картина: «Удивительные листья»	Развитие творческого подхода к природе, воображения, воспитание познавательной активности, интереса. Развитие мышления, воображения, мелкой моторики рук.	Краски (гуашь), кисти, опавшие листья, губка, стакан воды, бумага, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
5	Командная работа Картина: «Весна внутри меня»	Воспитание коммуникативных навыков, развитие мышления, воображения, мелкой моторики рук. Создать условия для отработки навыков и умений работать в команде.	Краски (гуашь), кисти, стакан воды, бумага, музыка для настроения.	45 минут 2 занятия

Продолжение таблицы 1

6	Изобрази чувство «спокойствие» Картина: «Озеро умиротворения»	Расширить представление учеников об эмоции «спокойствие» и показать важность сохранения спокойствия в трудных ситуациях. Развитие воображения, мелкой моторики рук, релаксация.	Краски (гуашь), кисти, карандаши, фломастеры, бумага, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
Декабрь				
7	Изготовление головных уборов на тему «Моя Родина – мой Казахстан» с последующей инсценировкой	Патриотическое воспитание, воспитание культурного осознания, изучение особенностей городов Казахстана, заучивание стихотворения «Мой Казахстан» с последующей инсценировкой. Развитие воображения, мелкой моторики рук, умения работать в команде.	Краски (акварель), кисти, стакан воды, шаблоны шапочек, музыка для настроения.	45 минут 2 занятия
8	Изобрази чувство «гнев» Картина: «Дерево»	Расширить представление учеников об эмоции гнева и конструктивном выражении этого чувства. Развитие воображения, мелкой моторики рук.	Краски (гуашь), кисти, фартук, карандаши, фломастеры, бумага, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
9	Что общего у трубочки и губки? Картина: «Веселый снеговик»	Приурочено к Новому году, работа над речевым дыханием, развитие мелкой моторики, воображения. Содействовать формированию самостоятельной познавательной деятельности.	Краски (гуашь), кисти, трубочки, губка, ватные палочки, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
Январь				
10	Мой страх Картина: «Зимняя ночь»	Учимся преодолевать свои страхи и работать над ними. Формировать чувство уважения к себе, умение заботится о себе.	Краски (гуашь), кисти, губка, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
Февраль				
11	Изобрази чувство «одиночество» Картина: Рябина	Расширить представление учеников о чувстве одиночества, понимание его сути, плюсов, минусов и вариантов решений. Содействовать развитию умений осуществлять рефлексивную деятельность.	Краски (гуашь), кисти, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
12	Изобрази чувство «радость» Картина: «Дерево любви»	Расширить представление учеников об эмоции радости и показать важность положительных эмоций. Развитие воображения, мелкой моторики рук.	Краски (гуашь), кисти, фартук, бумага, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
13	Моя Родина в искусстве Картина: «Алматинские горы»	Развитие гражданского сознания, понимание места творчества в культуре Казахстана и в личной культуре. Способствовать развитию умения отстаивать свою точку зрения.	Краски (гуашь), кисти, бумага, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
14	Изобрази чувство: «счастье» Картина: «Счастливая вселенная»	Расширить представление учеников о чувстве счастья, создание условий выражения своих позитивных эмоций. Развитие тактильности, воображения, мелкой моторики.	Краски (гуашь), столовая соль, кисти, бумага, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 2 занятия

Продолжение таблицы 1

Март				
15	Моя семья Картина: «Весенние цветы»	Осознание себя в семье, своего места в семье. Содействовать развитию эстетического вкуса, культуры речи.	Краски (гуашь), ватные палочки, зубная щетка, кисти, бумага, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
16	Изобрази чувство: «восторг» Картина: «Волшебная радуга»	Расширить представление о чувстве «Восторг». Содействовать воспитанию культуры общения, потребности в самовоспитании.	Краски (гуашь), зубная щетка, кисти, бумага, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
17	В поиске прекрасного Картина: «Сакура весной»	Развитие эстетического вкуса, художественной направленности. Развитие мышления, воображения, мелкой моторики.	Краски (гуашь), зубная щетка, кисти, бумага, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
Апрель				
18	«Мой внутренний мир» Картина: «Космос внутри меня»	Визуализирование карты внутреннего мира через космические просторы с целью самопознания. Развитие воображения и мелкой моторики.	Губка, краски (гуашь), фартук, кисти, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
19	Жизнерадостность и оптимизм Картина: «Кот и ромашки»	Расширять представление детей о жизнерадостности и оптимизме, развивать умение анализировать себя и свои поступки.	Краски (гуашь), фартук, кисти, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
20	«Цветные капельки» Картина: «Яркий апрель»	Расширять представление детей о релаксации, отдыхе и снятию напряжения.	Краски (гуашь), фартук, кисти, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
21	Найди силуэт Картина: «Веселые кляксы»	Развивать внимание и воображение через поиск спрятанных силуэтов.	Краски (гуашь), картошка, морковь, перец, стекло, кисти, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
22	Кляксография Картина: «Странное происшествие»	Работа над речевым дыханием, развитие воображения и мышления.	Краски (акварель), трубочки, стакан воды, бумага, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
Май				
23	Изобрази чувство «удивление» Картина: «Совушка»	Расширить представление о чувстве удивления и развитие стремления к познанию мира. Содействовать формированию самостоятельной познавательной деятельности.	Краски (гуашь), кисти, бумага, стакан воды, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
24	Пузырчатые узоры Картина: «Мыльное веселье»	Работа над речевым дыханием, развитие воображения и мышления	Краски (гуашь), мыльный раствор, трубочка, бумага, стакан с водой, музыка для настроения.	45 минут 1 занятие
25	Выставка и подведение итогов за год	Создание ситуации успеха, обсуждение работ, развитие коммуникативных навыков, самоанализа.	Работы за весь год	45 минут 1 занятие
Примечание: Составлено авторами.				

Структура занятия зависит от темы. Например, задание «Изобрази эмоцию» преследует цель формирования эмоционального интеллекта и регуляции эмоциональных состояний.

Стандартное занятие «изобрази эмоцию» имеет такую структуру:

1. Подготовка к занятию (надеть фартук, открыть краски, налить воду, проверить наличие кистей или дополнительных материалов).
2. Беседа по теме, обсуждение, высказывание мнений. Каждый, кто присутствует на занятии, может свободно высказаться.
3. Включаем расслабляющую музыку.
4. Начинаем рисовать.
5. Обсуждение чувств и эмоций в процессе.
6. Подведение итогов и рефлексия.
7. Уборка рабочего места.

При рисовании как кистями, фломастерами и карандашами, так и нетрадиционными материалами важна фантазия специалиста, отвечающего за занятия по арт-терапии. Любой материал, будь то зубная щетка, нитка или же стекло – практически все можно использовать, бумага может быть насквозь мокрой, может быть мятой. Перед занятием, во время занятия и в конце необходимо проводить беседу по теме, внимательно наблюдать за детьми, помогать, если есть затруднения. При этом обстановка в классе на момент арт-занятия должна быть спокойной, если есть конфликты, их нужно переносить на листок бумаги, освобождаясь от эмоционального груза, а критика чужих работ вовсе недопустима. Сама суть – заниматься творчеством может каждый, эта деятельность созидательна, критика в данном случае деструктивна. Нужно мягко направлять, показывать, акцентируя внимание на достоинствах, создавая тем самым ситуацию успеха.

На последнем занятии в цикле детям нужно сообщить, чтобы они подготовили все свои работы за год, и организовать выставку в школе. Такая выставка особенно хороша в выпускном классе, это сильнее сблизит коллектив, детей и педагога. Выставка может располагаться в холле школы, рисунки можно распределить по секциям и темам, каждую работу необходимо подписать. Если в классе имеются стеснительные дети, а убеждение не работает, заставлять их не нужно. Выставка подводит итоги года, закрепляя успех ребят.

В нашей работе мы планируем провести выходную диагностику по тем же методикам в конце учебного года, оценить, насколько данная программа эффективно работает. Программа занятий адаптирована для школьной среды, учитывает специфику коррекционной работы и акцентирует внимание на эмоциональном развитии через искусство. Возможности расширения программы на другие ступени образования зависят от возрастных особенностей и уровня подготовки детей. Методика может быть адаптирована для разных категорий, учащихся, включая детей с другими формами ограниченных возможностей здоровья, что делает ее универсальным инструментом в образовательном процессе.

Заключение

Подводя итоги, хочется отметить, что активные реформы системы школьного образования помимо целей, содержания и методов обучения могут затрагивать и воспитание креативных личностей в образовательной среде обучения. Школа – творческое пространство, и сделать его творческим могут педагоги и ученики совместно с общественностью. Особенно творческая составляющая важна для детей с ООП, такие дети остро нуждаются в гармонизации внутреннего мира, творческом наполнении. Внедрение подобных занятий поможет формировать личность, владеющую креативным мышлением, навыками продуктивного и ненасильственного снятия стресса, обогащенную духовно. В комплексном междисциплинарном подходе совместно с логопедами, психологом, классными руководителями, учителями-предметниками, социальным педагогом, родителями ребенка, администрацией школы возможно дальнейшее развитие арт-терапии как постоянного направления в коррекционной работе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бабаян И.Н., Георгица Е.А. Проблема интеграции детей с тяжелыми нарушениями речи в условиях дошкольного образовательного учреждения // Международная научно-практическая конференция «Специальное образование и социокультурная интеграция – 2019: формирование коммуникативно-речевой компетенции в условиях инклюзии». – Саратов: Издательство «Саратовский источник», 2019. – С. 281–288.
- 2 Мохотаева М.В. Акустические характеристики голоса детей с церебральным параличом. – Санкт-Петербург: ФГУ «СПб НИИ ЛОР Росмедтехнологий», 2021. URL: <https://lornii.ru/nauka/nauchnye-konferentsii/konferenciya-aktualnye-voprosy-logopatologii-2009g/>
- 3 Иванова Е.А., Гончарова В.А. Уровень развития устной речи младших школьников общеобразовательных учреждений. – Санкт-Петербург: ФГУ «СПб НИИ ЛОР Росмедтехнологий», 2022. URL: <https://lornii.ru/nauka/nauchnye-konferentsii/konferenciya-aktualnye-voprosy-logopatologii-2009g/>
- 4 Макаров И.В., Емелина Д.А. Нарушения речевого развития у детей // Социальная и клиническая психиатрия. – 2017. – Т. 27. – № 4. – С. 101–105.
- 5 Степаненко Д.Г., Сагутдинова Э.Ш. О классификациях нарушений речи в детском возрасте // Электронный научный журнал «Системная интеграция в здравоохранении». – 2020. – № 2(8). – С. 32–43.
- 6 Алексейчик А.Е. Библиотерапия // Руководство по психотерапии / Под ред. В.Е. Рожнова. – Т.: Медицина, 1985. – С. 304–319.
- 7 Уварова Н.Н., Подпорина В.Г. Сказкотерапия как средство формирования положительного жизненного сценария младшего школьника // Вестник ГУУ, 2013. – № 23. – С. 291–293
- 8 Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 96 с.
- 9 Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога. В 2 ч. / Часть 1. Система работы психолога с детьми разного возраста. Практич. пособие. 4-е изд., перераб. и доп. – М: Издательство Юрайт, 2014. – 412 с.
- 10 Романова Е.С. Психодиагностика. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
- 11 Панфилова М.А. Игротерапия общения: Тесты и коррекционные игры. Практическое пособие для психологов, педагогов и родителей. – М.: «Издательство ГНОМид», 2001. – 160 с.
- 12 Казьмина Я.Е. Проблемы коммуникации у детей с тяжелыми нарушениями речи // Журнал логопедии и дефектологии. – 2018. – № 5(3). – С. 12–19.
- 13 Демидова А.П., Нестерова Н.К., Зиновьева В.Н. Использование арт-терапии в коррекционной работе с детьми с нарушениями речи // Современные подходы в логопедии. – 2021. – № 8(2). – С. 34–41.
- 14 Слыш Н.К., Тюльнева А.В., Отева Н.И., Пашенко Е.В. Изучение особенностей письменной речи у детей с нарушениями // Журнал дефектологии и педагогики. – 2020. – № 7(4). – С. 45–53.
- 15 Строева Т.С., Медведева Е.Ю. Полисенсорный подход в формировании пространственной ориентировки у дошкольников с ТНР // Современная логопедия: исследования и практика. – 2021. – № 9(3). – С. 21–27.
- 16 Martínez-Vérez V. Interventions through Art Therapy and Music Therapy in Autism Spectrum Disorder, ADHD, Language Disorders, and Learning Disabilities in Pediatric-Aged Children: A Systematic Review // Children. 2024. Vol. 11. No. 6. P. 706. DOI: 10.3390/children11060706.

REFERENCES

- 1 Babajan I.N., Georgica E.A. (2019) Problema integracii detej s tzhzhelymi narushenijami rechi v uslovijah doshkol'nogo obrazovatel'nogo uchrezhdenija // Mezhdunarodnaja nauchno-prakticheskaja konferencija «Special'noe obrazovanie i sociokul'turnaja integracija – 2019: formirovanie kommunikativno-rechevoj kompetencii v uslovijah inkljuzii». Saratov: Izdatel'stvo «Saratovskij istochnik», pp. 281–288. (In Russian).
- 2 Mohotaeva M.V. (2021) Akusticheskie harakteristiki golosa detej s cerebral'nym paralichom. Sankt-Peterburg: FGU «SPb NII LOR Rosmedtehnologij». URL: <https://lornii.ru/nauka/nauchnye-konferentsii/konferenciya-aktualnye-voprosy-logopatologii-2009g/>. (In Russian).
- 3 Ivanova E.A., Goncharova V.A. (2022) Uroven' razvitija ustnoj rechi mladshih shkol'nikov obshheobrazovatel'nyh uchrezhdenij. Sankt-Peterburg: FGU «SPb NII LOR Rosmedtehnologij». URL: <https://lornii.ru/nauka/nauchnye-konferentsii/konferenciya-aktualnye-voprosy-logopatologii-2009g/>. (In Russian).
- 4 Makarov I.V., Emelina D.A. (2017) Narusheniya rechevogo razvitija u detej // Social'naja i klinicheskaja psihiatrija. V. 27. No. 4. P. 101–105. (In Russian).
- 5 Stepanenko D.G., Sagutdinova Je.Sh. (2020) O klassifikacijah narushenij rechi v detskom vozraste // Jelektronnyj nauchnyj zhurnal «Sistemnaja integracija v zdravooхранenii». No. 2(8). P. 32–43. (In Russian).

- 6 Aleksejchik A.E. (1985) Biblioterapija // Rukovodstvo po psihoterapii / Pod red. V.E. Rozhnova. T.: Medicina. P. 304–319. (In Russian).
- 7 Uvarova N.N., Podporina V.G. (2013) Skazkoterapija kak sredstvo formirovanija polozhitel'nogo zhiznennogo scenarija mladshogo shkol'nika // Vestnik GUU. No. 23. P. 291–293. (In Russian).
- 8 Vygotskij L.S. (1997) Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste. SPb.: SOJuZ. 96 p. (In Russian).
- 9 Rogov E.I. (2014) Nastol'naja kniga prakticheskogo psihologa. V 2 ch. / Chast' 1. Sistema raboty psihologa s det'mi raznogo vozrasta. Praktich. posobie. 4-e izd., pererab. i dop. M: Izdatel'stvo Jurajt. 412 p. (In Russian).
- 10 Romanova E.S. (2008) Psihodiagnostika. 2-e izd. SPb.: Piter. 400 p. (In Russian).
- 11 Panfilova M.A. (2001) Igroterapija obshhenija: Testy i korrekcionnye igry. Prakticheskoe posobie dlja psihologov, pedagogov i roditelej. M.: «Izdatel'stvo GNOMiD». 160 p. (In Russian).
- 12 Kaz'mina Ja.E. (2018) Problemy kommunikacii u detej s tjazhelymi narushenijami rechi // Zhurnal logopedii i defektologii. No. 5(3). P.12–19. (In Russian).
- 13 Demidova A.P., Nesterova N.K., Zinov'eva V.N. (2021) Ispol'zovanie art-terapii v korrekcionnoj rabote s det'mi s narushenijami rechi // Sovremennye podhody v logopedii. No. 8(2). P. 34–41. (In Russian).
- 14 Slysh N.K., Tjul'neva A.V., Oteva N.I., Pashhenko E.V. (2020) Izuchenie osobennostej pis'mennoj rechi u detej s narushenijami // Zhurnal defektologii i pedagogiki. No. 7(4). P. 45–53. (In Russian).
- 15 Stroeveva T.S., Medvedeva E.Ju. (2021) Polisensornyj podhod v formirovanii prostranstvennoj orientirovki u doskol'nikov s TNR // Sovremennaja logopedija: issledovanija i praktika. No. 9(3). P. 21–27. (In Russian).
- 16 Martínez-Vérez V. (2024) Interventions through Art Therapy and Music Therapy in Autism Spectrum Disorder, ADHD, Language Disorders, and Learning Disabilities in Pediatric-Aged Children: A Systematic Review // Children. Vol. 11. No. 6. P. 706. DOI: 10.3390/children11060706. (In English).

ЖДАНОВА А.А.,*¹

психология магистрі, аға оқытушы.

*e-mail: teawithmint9@bk.ru

ORCID ID: 0009-0009-6228-7020

СВИШНИКОВА Н.С.,¹

психология магистрі, доцент.

e-mail: ntl_0810@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7426-7256

¹Санкт-Петербург гуманитарлық кәсіподақтар университетінің Алматы филиалы, Алматы қ., Қазақстан

АРТ-ТЕРАПИЯ АУЫР СӨЙЛЕУ БҰЗЫЛЫСТАРЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ОЙЛАУ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ РЕТІНДЕ

Андапта

Ауыр сөйлеу бұзылыстары – сөйлеу аппаратының бұзылыстарының жиынтығы, олар ағзаның жалпы дамуына, сондай-ақ психикалық дамуына елеулі әсер етуі мүмкін. Ауыр сөйлеу бұзылыстары бар балалардың саны жылдан-жылға артып келеді. Зерттеушілердің мәліметінше, бірінші сынып оқушыларының 20–25%-ын фонетика-фонематикалық дамуы жеткіліксіз балалар құрайды. Бұл мақалада арт-терапияны ауыр сөйлеу бұзылыстары (АСБ) бар балалардың ойлау және шығармашылық қабілеттерін дамытудағы инновациялық әдіс ретінде қолдану қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі – мұндай мәселелері бар балалар санының артуы және оларды түзетуге арналған тиімді тәсілдердің қажеттілігімен байланысты. Авторлар арт-терапияның әртүрлі әдістеріне – изотерапия, ертегі терапиясы және ойын терапиясы сияқты түрлеріне назар аударады. Бұл тәсілдер ұсақ моториканы дамытуға, сөйлеуді жақсартуға, эмоцияны реттеуге, сондай-ақ мазасыздық пен агрессия деңгейін төмендетуге ықпал етеді. Мақалада арт-терапияны түзету мектептерінің оқу үдерісіне енгізу барысына ерекше көңіл бөлінген. Бұл шығармашылық жұмысты балалардың күнделікті өміріне кіріктіруге мүмкіндік берді. Авторлар арт-терапияны педагогтер, логопедтер мен психологтердің өзара әрекеттесуін қамтитын пәнаралық тәсіл аясында қолдану – АСБ бар балалармен түзету жұмысының болашағы зор бағыты болып табылады және олардың тұлғалық әрі әлеуметтік дамуына ықпал етеді деген қорытындыға келеді.

Тірек сөздер: арт-терапия, ауыр сөйлеу бұзылыстары, шығармашылық, эмоцияны реттеу, түзету жұмысы, сөйлеуді дамыту.

ZDANOVA A.A.,*¹

Master of psychology, senior lecturer.

*e-mail: teawithmint9@bk.ru

ORCID ID: 0009-0009-6228-7020

SVISHNIKOVA N.S.,¹

master of psychology, associate professor.

e-mail: ntl_0810@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7426-7256

¹Almaty Branch of the St. Petersburg
Humanitarian University of Trade Unions,
Almaty, Kazakhstan

ART THERAPY AS A TECHNOLOGY FOR DEVELOPING THINKING AND CREATIVE ABILITIES IN CHILDREN WITH SEVERE SPEECH DISORDERS

Abstract

Severe speech disorders represent a set of speech apparatus impairments that can have a significant impact on overall development and mental growth. The number of children with severe speech disorders continues to increase. According to researchers, children with phonetic-phonemic underdevelopment make up 20–25% of first-grade students. This article is devoted to the application of art therapy as an innovative method for developing thinking and creative abilities in children with severe speech disorders (SSD). The relevance of the study is due to the growing number of children with such issues, which requires effective approaches to their correction. The authors highlight the variety of art therapy techniques, including art therapy (isotherapy), fairy tale therapy, and play therapy, which contribute to the development of fine motor skills, speech improvement, emotional regulation, and the reduction of anxiety and aggression levels. Special attention is given to the process of integrating art therapy into the educational process of special (correctional) schools, which made it possible to incorporate creative activities into the daily lives of children. The authors conclude that the use of art therapy in an interdisciplinary approach – including collaboration among teachers, speech therapists, and psychologists – is a promising direction in corrective work for children with SSD and promotes their personal and social development.

Keywords: art therapy, severe speech disorders, creativity, emotional regulation, corrective work, speech development.

Дата поступления статьи в редакцию: 02.12.2024

3 APPLIED PSYCHOLOGY AND RESEARCH ҚОЛДАНБАЛЫ ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУЛЕР ПРИКЛАДНАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ

FTAXP 15.41.25
ЭОЖ 159.9.072
JEL 1.12. 119

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2025-1-2-28-37>

БАПАЕВА С.Т.,*¹

эл.ф.м., сениор-лектор.

*e-mail: s.bapayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5650-3131

КҮЗЕМБЕК А.Р.,²

эл.ф.м., психолог.

e-mail: adilya.kuzembek@mail.ru

ORCID ID: 0009-0005-4680-6178

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²«Qamqor» медициналық орталығы,

Алматы қ., Қазақстан

ЕМТИХАН БАРЫСЫНДАҒЫ СТРЕССТІҢ СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫНА ЫҚПАЛЫ

Андатпа

Бұл мақалада студенттердің емтихан кезеңіндегі стресстің оқу мотивациясына әсері жан-жақты зерттеледі. Зерттеудің мақсаты – емтихан уақытындағы психологиялық күйзелістің студенттердің оқу белсенділігіне, өзін-өзі бағалауына, эмоционалдық тұрақтылығына және мотивациялық деңгейіне тигізетін ықпалын анықтау. Зерттеу әдістері зерттеудің моделіне байланысты іріктелді: психологиялық және педагогикалық әдебиеттің аналитикалық және теориялық талдауы; эмпирикалық әдістер: сұхбат, студенттерге арналған авторлық сауалнама; Дембо-Рубинштейннің «Өзін-өзі бағалауды диагностикалау» әдістемесі, А.А. Реанның «Табыс мотивациясы және сәтсіздіктен қорқу» әдістемесі, Ч.Д. Спилберг және Л. Ханин «Реактивті және тұлғаның мазасыздық деңгейін анықтау» әдістемесі қолданылды. Зерттеу барысында студенттердің алаңдаушылық деңгейінің жоғарылайтыны, өзін-өзі бағалаудың төмендеуі және оқу мотивациясының өзгеретіні анықталды. Эмпирикалық нәтижелер емтихан кезеңіндегі стресстің студенттердің оқу процесіне теріс әсер ететінін көрсетті. Бұл құбылыстардың алдын алу үшін студенттердің психологиялық қолдауын арттыру, стрессті басқару дағдыларын дамыту, білім беру жүйесінде қолайлы орта қалыптастыру ұсынылады. Зерттеу қорытындылары білім беру мекемелерінде психологиялық қызмет сапасын жақсартуға, емтихан процесін тиімді ұйымдастыруға, сондай-ақ студенттердің тұлғалық және академиялық дамуын қолдауға бағытталған шараларды әзірлеуге септігін тигізеді.

Тірек сөздер: стресс, емтихан, оқу мотивациясы, студент, өзін-өзі бағалау.

Кіріспе

Заманауи Қазақстандағы білім беру жүйесінің өзгерістерге ұшырауы қоғамның әлеуметтік сұранысына байланысты. Бүгінгі күні оқу бағдарламаларын қайта қарастыру қажеттігі туындап отыр, себебі қоғамға шығармашыл, мақсаты айқын, жауапкершілігі мол тұлғалар қажет.

Бұл қажеттілік білім беру саласында жаңа әдіс-тәсілдерді енгізуді талап етеді. Оқу бағдарламаларын жаңғырту барысында креативті ойлауды дамыту, сыни тұрғыдан талдау жасау, командалық жұмысқа бейімделу, өмір бойы білім алу қабілеттерін қалыптастыру маңызды.

Сонымен қатар, тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал ететін құндылықтар, ұлттық тәрбие, мәдениет және азаматтық жауапкершілік мәселелері де басты назарда болуы тиіс. Осылайша, білім беру жүйесінің жаңартылуы Қазақстанның болашақта жаһандық бәсекеге қабілетті ел ретінде дамуына ықпал етеді.

Қазіргі уақытта жоғарғы оқу орындарындағы студенттерді өз мамандықтары бойынша даярлау барлық мамандықтарға деген қажеттіліктердің толық өтелуіне мүмкіндік беріп жаңа білімді, жаңа бағдарды толық игеруде деп айта алмаймыз ба? Жоғарғы оқу орнындағы оқытушылар мақсаты танымдық белсенділігін жоғарлату, сабаққа деген мотивациясын ояту, өзін-өзі дамытуға деген ұмтылыс, алған білімдерді практикада тиімді пайдалануға үйрету болып табылады.

Жоғарғы оқу орнының негізгі мақсаты студентті толыққанды тұлға ретінде қалыптастыру. Бұл кезеңнің сензитивтілігі студенттің өзіндік дамуына аса мүмкіндік жасайды. Сонымен қатар студенттердің мотивациясының өзгеруіне әсер етуші факторларда бар: білім беру орталығының студенттермен ара қатынсы, жастық, жеке, индивидуалды типологиялық ерекшеліктері, педагогтың субъективті ерекшелігі, студенттермен қарым-қатынас жасау ерекшелігі ескерілуі керек.

Материалдар мен әдістер

Студенттердің емтихан кезіндегі күйзелістерінің оқу мотивациясына әсерін эмпирикалық зерттеу үшін біз төмендегідей тұрғыларды негізге алдық:

1) зерттеу әдістері зерттеу объектісінің ерекшелігіне, табиғатына сәйкес келуі тиіс. Тек сол жағдайда ғана олар алынған нәтижелердің нақтылығын, объективтілігін қамтамасыз етеді;

2) әрбір зерттеу әдісінің өзіне тән нақты мәні бар болғандықтан, құбылыстың жан-жақты зерттелуін қамтамасыз ететін әдістер, тәсілдер және құралдар кешені қолданылуы тиіс.

Психологиялық әдістемелердің барлық типтеріне ұсынылатын талаптар:

- ◆ әдістеменің көмегімен өлшенетін көрсеткіштер құрылымының сипаттамасын, оларды анықтау қажеттігінің дәлелін және әртүрлі зерттеулерде қолдану мүмкіндігін қамтитын әдістемелердің ғылымилығы, оларды қолданудың негіздемелілігі;

- ◆ әдістемелердің валидтығы;

- ◆ нұсқаулардың және тесттік материалдың стандарттылығы;

- ◆ тексерудің қарапайымдылығымен, содай-ақ жүргізу жылдамдығымен анықталатын әдістемелерді тәжірибеде қолдану мүмкіндігі.

Әртүрлі сұрақнамаларға тән критерийлер:

- ◆ сұрақнама шетелде құрастырылған болса, оның отандық әлеуметтік-мәдени жағдайларға бейімделуі;

- ◆ зерттеуден алынған нәтижелерді бағалау үшін шкалалардың болуы;

- ◆ әдістеменің жеткілікті дәрежеде кеңінен қолданылуының көрсеткіші ретінде әлеуметтік әдебиетте жариялануы.

Эксперименттік зерттеу жұмысының әдістемесі және процедурасын жүргізу барысында авторлық анкета; «Дембо-Рубинштейн әдістемесі», А.А. Реанның «Табыс мотивациясы және сәтсіздіктен қорқу» әдістемесі, Ч.Д. Спилберг және Л. Ханин «Реактивті және тұлғаның мазасыздық деңгейін анықтау» әдісі қолданылды.

Зерттеу 2024 ж. алғашқы емтихан кезеңінде Алматы қаласының студенттеріне жүргізілді. Зерттеуге 1 және 4 курс студенттерінің арасынан 50 студент қатысты. 1-курстан 13 студент, 2-курстан 4 студент, 3-курстан 7 студент, 4-курстан 26 студент қатысты.

Нәтижелер мен талқылау

Сараптамалық бағалау әдісін жүзеге асыруда, психолог мамандығымен өзге де мамандықта оқитын студенттерге сауалнама жүргізілді. Сауалнаманың жүргізілу себебі студенттердің

арасында оқу кезеңінің қай этапы қиын екендігін, негізгі оқу кезіндегі мәселелері қандай екендігін анықтау болды. Сауалнамаға студенттердің көкейінде жүрген сұрақтар қойылып тест жүзінде анонимді алынды.

Сауалнамаға 60 студент қатысты. Сауалнамада емтиханның студенттің өмірі үшін маңызы қандай екендігін, стресс және мазасыздыққа түсуінің басты себептері қандай екендігін, оқу мотивациясына негізгі мотив беруші күштің не екендігін анықтау мақсатында алынды. Сауалнама 1–4 курс студенттерінен алынды. Сауалнамаға қатысушы студенттердің жасы 17–23 жас аралығын құрады. Сауалнаманы жүргізу барысында мынадай нәтижелерге қол жеткіздік.

Кесте 1 – Емтихан кезінде студенттердің стресс деңгейі мен оның әсері

Сұрақтар	Факторлар	Саны	%
Емтихан сіз үшін	Білім	7	23,3
	Стресс	13	43,3
	Нәтиже	10	33,3
Мазасыздық жағдай сізге қалай әсер етеді	Денсаулығы нашарлайды	5	16,6
	Көңіл-күйім түседі	8	26,6
	Өзін-өзім бағалауым төмендейді	17	56,6
Күйзелістен қаншалықты тез шығасыз	Лезде	6	20
	Біршама уақыт	15	50
	Бірнеше күндер	9	30
Сіз үшін студенттік кезеңдегі ең қарқынды оқыған кезең	Оқу жылының басында	11	36,6
	Оқу жылының аяғында	5	16,6
	Емтихан кезеңінде	14	46,6
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.			

Сұрақ нәтижесі бойынша студенттердің басым көпшілігі үшін емтиханның стресс деген сөзбен ассоциация болатындығы анықталды.

Сауалнама жауап беру барысында студенттердің негізгі акцент қоятыны денсаулық жағдайы емес, көңіл-күйі де емес олардың өздеріне деген сенімсіздігінен өзін-өзі бағалауы төмендейтіндігі анықталды.

Сіз үшін студенттік кезеңдегі ең қарқынды оқыған кезеңі деген сұраққа студенттердің басым көпшілігі емтихан кезеңі деп жауап беруі, оқудың қай кезеңі болса да шешуші сәттің бәрі-бір аса үлкен маңызға ие екендігін көрсетіп отыр.

Сауалнама нәтижесін сараптай келе емтиханның студенттер үшін стресстік жағдай екендігі, мазасыздық жағдайында көбіне өзін-өзі бағалауы төмендейтіні, күйзелістен шығуда ұзақ уақыттың кететіндігі, студенттік кезеңдегі ең қарқынды оқыған кезеңнің тек емтихан кезеңі екендігі анықталды. Бұл нәтижелерге байланысты студенттердің сауалнама жүзінде жүргізілген тестті тереңірек зерттеуді жөн деп шештік. Бұл студенттер үшін емтихан кезеңінің орны зор екендігін білдіреді.

Анықтаушы зерттеудің мақсаты емтихан барысындағы стресстің жоғары оқу орнындағы студенттерің оқу мотивациясына ықпалы мен ағымдағы оқу жылындағы оқудың студенттердің оқу мотивациясына қалай әсер ететіндігін анықтау.

Зерттеу топтарын таңдау кездейсоқ емес, ол келесі факторларға байланысты болды. Зерттеу нәтижесі бізге бірінші курс студенттері және үшінші, төртінші курс студенттері айқын түрде әр түрлі оқу мотивациясының кезеңінде екенін көрсетті. Бірінші курс студенттері оқудың мазмұнын енді түсініп келе жатқан болса, төртінші курс үшін оқу өз актуалдылығын жоғалтқандығын байқаймыз. Оқу іс-әрекетінен гөрі еңбек іс-әрекетіне көп көңіл бөлгендігін байқаймыз. Үшінші курс студенттері көп жағдайда оқу іс-әрекетіне ден қойған.

Студенттердің әр түрлі факультетте оқуы да кездейсоқ емес. Мақсат гуманитарлық бағытта оқитын студенттер мен жаратылыстану бағытында оқитын оқушылардың оқу мотивациясында айырмашылық бар-жоқтығын анықтау болған. Бірақ мұндай классификацияның еш мәнділігі болмады. Себебі екеуінде аса үлкен айырмашылық жоқ.

Студенттердің жас айырмашылықтары ескерілді. Бірінші курс студенттерінің 69% 17 жаста, 20% 18 жаста, 3 курс студенттер 55% 20 жаста 27% 19 жаста. Жыныс, жас ерекшелігін пайдаланғанымен, оны аса қатты зерттемейміз.

Нәтижесінде, емтихан кезеңі студенттің эмоцияналдық, функционалдық жай-күйін төмендетеді. Индивидуалды айырмашылықтарына қарамастан, емтиханның оқу мотивациясына әсерінің бар екендігін анықтадық. Бұл кішігірім қажеттіліктен басталып, қолайсыздықтан қашып, қалыпты өмірге қол жеткізуі үшін екендігі анықталды.

Оқу мотивациясы өзгеріп тұрады. Оқу мотивациясын дамытуға емтиханның әсері бар, бірақ соның 30% емтихан кезінде мотивациясының сөнетінін анықтағанда қаншалықты есте сақтауы көп болса, соншалықты ұмыту деңгейі де жоғары болатындығы анықталды.

Бағыт-бағдар емтихан кезінде өзгереді. Көп жағдайда емтихан кезінде соншалықты дайындалғанына қарамастан 50%-ын ұмытады. Яғни, бұл емтиханға дайындық қаншалықты жақсы болса да, ұмыту коэффициенті төмен. Бірақ осы зерттеу нәтижесінде емтиханға дайындық басталады.

Ч.Д. Спилберг және Л. Ханин «Реактивті және тұлғаның мазасыздық деңгейін анықтау» әдістемесін таңдауымыздың себебі студенттердің ситуациялық немесе реактивті және тұлғалық мазасыздықтарының көріністерін зерттеу. Сонымен қатар, әдістеме көп зерттеулерде өзінің валидтілігімен және көп қолданылатындылығымен алынып отыр. Әдістемеді мазасыздық стресске көрсетілген реакция ретінде анықталады. Ч.Д. Спилберг мазасыздықты өз теориясында былай көрсетеді:

1. Қандай да бір тұлғаға қысым түскенде, тұлғалық жайсыздықты сезінетін жағдай кезіндегі мазасыздық. Субъективті мазасыздық тұлғаның эмоцияналды қысымынан.

2. Уайымның маңызды себептерінен немесе қарқынды түрде тұлғаның мазасыздық туралы қорқынышы. Бұл жағдайларға негізгі фактор болып мазасыздықтың қанша уақытқа созылатындығына байланысты.

3. Мазасыздық деңгейі жоғары тұлғалар көп жағдайда күрделі мәселені сәтсіздікке немесе қарқынды өзіне түскен жүк деп бағалайды.

4. Тұлғадағы мазасыздық жағдайы оның іс-әрекетіндегі тіпті қорғаныс жүйесіне де айналып кетуі мүмкін. Әрқашан қайталанатын тұлғадағы жайсыз жағдайларға әрқашан жасалатын сәтсіздіктен қашуға деген әрекет түрі тіпті тұлғаның қалыпты қорғаныс механизміне айналады.

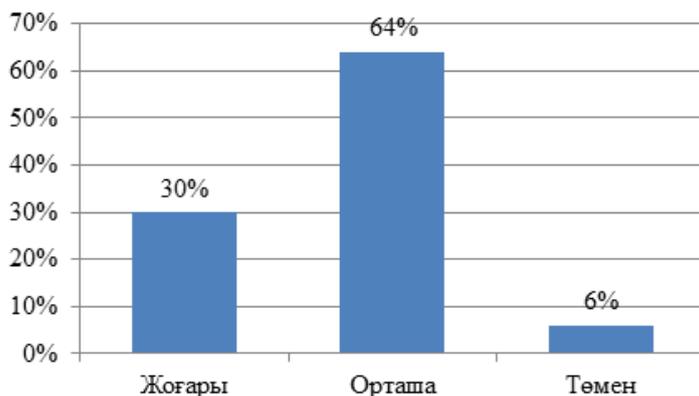

Сурет 1 – Студенттердің мазасыздану деңгейі, (%)

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Зерттеу барысында студенттердің мазасыздық деңгейіне де мән берілді. Нәтижелерге сәйкес, мазасыздықтың жоғарғы деңгейі 46%-ды құраса, мазасыздықтың төменгі деңгейі 54%-ды құрайды.

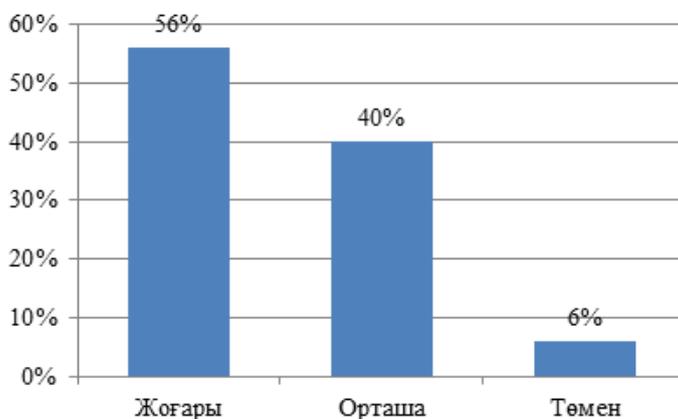
Зерттеу нәтижесінде мазасыздықты екі топқа бөліп қарастырдық. Ситуативтік немесе реактивті мазасыздық және тұлғалық мазасыздық. Студенттердің тұлғалық мазасыздығының жоғары екендігі анықталды. Бұны ситуациялық мазасыздық деңгейінің 19,94 пайыздық көрсеткішін құрағандығынан, ал тұлғалық көрсеткішінің 56,57 пайыздық көрсеткішті құрағандығынан көре аламыз.

Сурет 2 – Студенттердің ситуациялық немесе реактивті мазасыздықтарының деңгейі

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Студенттердің ситуациялық немесе реактивті мазасыздықтарының жоғары деңгейі 30%-ды құраса, орташа деңгейі 64%-ды құрайды, төменгі деңгейі 6%-ды құрайды.

Сурет 3 – Студенттердің тұлғалық мазасыздану деңгейі

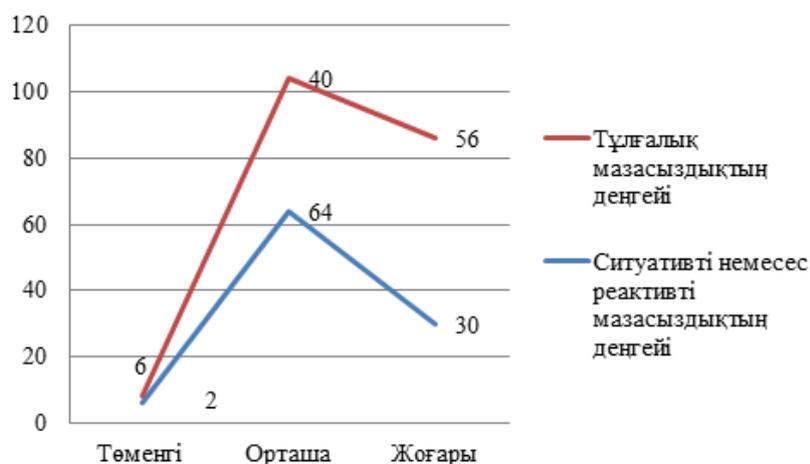
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Ситуативті немесес реактивті мазасыздықтың деңгейін өлшей келе зерттеуге қатысқан студенттердің екеуі төмен деңгейде, 30 студент орта деңгейде, 18 студент жоғарғы деңгейде екендігі анықталды.

Тұлғалық мазасыздықтың деңгейін өлшей келе зерттеуге қатысқан студенттердің біреуі төмен деңгейде, 21 студент орта деңгейде, 28 студент жоғарғы деңгейінде екендігі анықталды.

Студенттердің зерттеу барысында ситуативті немесес реактивті мазасыздықтың деңгейінен тұлғалық мазасыздықтың деңгейі өте үлкен айырмашылықпен жоғары екендігі анықталды.

Бұл студенттердің қалыптасқан жағдайда ситуацияның қалай өрбейтіндігі емес осы ситуация барысында тұлғада яғни өзінде болатын қиындықтар жиірек мазалайды.

Сурет 4 – Ситуативті және тұлғалық мазасыздық деңгейлерінің айырмашылығы

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Кесте 2 – Студенттердің өзін-өзі бағалауының курстық айырмашылық кестесі

Курс	Өзін-өзі бағалауы адекватты		Өзін-өзі бағалауы төмен		Өзін-өзі бағалауы жоғары	
	Саны	%	Саны	%	Саны	%
1-курс	4	30,8	3	23,1	6	46,1
2-курс	1	25	1	25	2	50
3-курс	2	28,6	2	28,6	3	42,8
4-курс	8	30,8	1	3,8	17	65,4

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

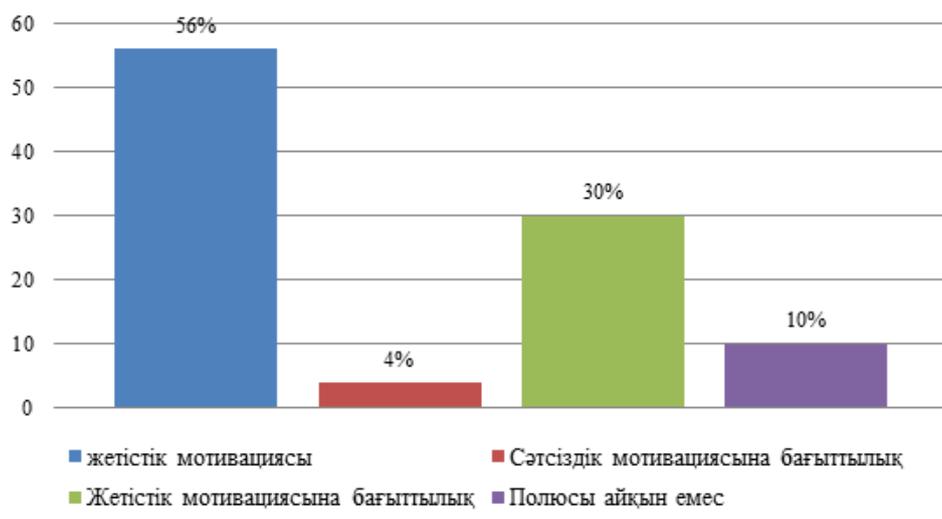
Студенттерге жүргізілген әдісінің қортындысы бойынша өзін-өзі жоғары бағалайтындар саны 28 құрады. Ал, өзін-өзі бағалауы адекватты студенттердің саны 15 болса, өзін-өзі төмен бағалайтындардың саны 7-ні құрап отыр. Өзін-өзі жоғары бағалайтындар саны 1-курс студенттері арасынан 6 студентті құрады. Ал, өзін-өзі бағалауы адекватты бағалайтын студенттердің саны 4 болса, өзін-өзі төмен бағалайтындардың саны 3 студентті құрап отыр; 2-курс студенттері арасынан 2 студентті құрады. Ал, өзін-өзі бағалауы адекватты бағалайтын студенттердің саны 1 болса, өзін-өзі төмен бағалайтындардың саны 1 студентті құрап отыр; 3-курс студенттері арасынан 3 студентті құрады. Ал, өзін-өзі бағалауы адекватты бағалайтын студенттердің саны 2 болса, өзін-өзі төмен бағалайтындардың саны 2 студентті құрап отыр; 4-курс студенттері арасынан 17 студентті құрады. Ал өзін-өзі бағалауы адекватты бағалайтын студенттердің саны 8 болса, өзін-өзі төмен бағалайтындардың саны 1 студентті құрап отыр.

Зерттеу барысында студенттердің ашық – эмплицит және жасырын – имплицит мотивтерін анықтау үшін біз студенттердің оқу іс-әрекетінің мотивін зерттеуге арналған А. Реан және В.А. Якуниннің әдістемесін қолдандық. Әдістемені таңдауымыздың басты себебі сауалнама арқылы біз 16 оқуға деген мотивтің себебін анықтай алатындығымызда. Оқу іс-әрекетін зерттеудегі ең көп қолданылатын әдістеменің бірі болып табылатындығында. Әдістеменің екі нұсқасы бар: алғашқысы негізгі 5 мотивті анықтап берсе, келесі нұсқасы мотивтердің деңгейін анықтайды. Біз зерттеуге негізгі 5 мотивті анықтауға арналған әдістемені алдық. Біз бұл әдістеме әлеуметтік қажеттілікті қаншалықты сезінетіндігін анықтауға да мүмкіндік беретіндігін ескере отырып студенттердің эмплициттік мотивін анықтау үшін қолдандық. Әдістеме бізге мотивтер санының сан қырлы екендігін анықтауға және деңгейлерінің әр адамда

әр түрлі екендігін анықтауға мүмкіндік берді. Әдістеменің бірінші нұсқасын таңдауымыздың басты себебі уақыттың тиімділігі, нәтижесі нақты әрі басқа әдістемелермен салыстыруға ыңғайлы нәтиже көрсететіндігінде. Әдістеме жетістікке жетуге және сәтсіздіктен қашуға деген деңгейін анықтауға мүмкіндік береді.

Жетістікке жетуге ұмтылушы тұлғалар – бәсекелестік, өзін мойындату, көшбасшылық мақсатына жетуге деген үміті жоғары болады. Бұндай адамдар көп жағдайда өзіне сенімді, өз күшімен нәтижелі жұмыс істеп, белсенді әрекет етуші ретінде көрінеді.

Сәтсіздіктен қашуға ұмтылатын тұлғалар жағымсыз мотив түрін көрсетушілер. Бұл жағдайда адамның белсенді әрекеті керісінше оның сәтсіздіктен қашуға бағытталған іс-әрекетіне байланысты болады. Әрекеттерінің пассивті болуы оның жағымсыз нәтиже күтуінен, оны өзгертуге шамасы жетпейді деп түсінуінен. Кез-келген жұмысты бастар сәттен бастап тұлғаның сәтсіздіктер жайлы ойлауында және осы сәтсіздіктен қашу жайлы ойдан жетістікке жету туралы ой мүлде алыстап кетеді. Сәтсіздікке бағытталған мотивтері бар тұлғалар көп жағдайда жоғары мазасыздық деңгейі мен өзіне деген сенімділігінің төмендігімен анық көзге түседі.

Сурет 5 – Студенттердің оқу іс-әрекетінің мотиві (%)

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Студенттердің мотивациясын анықтау мақсатында жүргізілген табыс мотивациясы және сәтсіздіктен қорқу әдістемесінің анықтамасы бойынша жолы болмаушылықтан қорқу жоқ, жолы болмаушылықтан қашатын екі студенттің бар екендігі, мотивациясы толық анықталмаған жиырма бір студенттің бар екендігі, мотивацияға деген бағыттылығы бар жиырма жеті студенттің бар екендігі анықталды.

1-курс студенттерінің табыс мотивациясы және сәтсіздіктен қорқу деңгейін анықтай келе жолы болмаушылықтан қорқу деңгейі студенттерде мүлде көрініс бермеді. Нақты жолы болмаушылықтан қашу деңгейінде 1 студент, мотивациясы толық анықталмаған 1 студент, мотивацияға деген бағыттылығы бар 11 студент анықталды; 2-курс студенттерінің табыс мотивациясы және сәтсіздіктен қорқу деңгейін анықтай келе жолы болмаушылықтан қорқу деңгейі студенттерде мүлде көрініс бермеді. Нақты жолы болмаушылықтан қашу деңгейінде студент жоқ, мотивациясы толық анықталмаған 2 студент, мотивацияға деген бағыттылығы бар 3 студент анықталды; 3 курс студенттерінің табыс мотивациясы және сәтсіздіктен қорқу деңгейін анықтай келе жолы болмаушылықтан қорқу деңгейі студенттерде мүлде көрініс бермеді. Нақты жолы болмаушылықтан қашу деңгейінде 1 студент, мотивациясы толық анықталмаған 3 студент, мотивацияға деген бағыттылығы бар 3 студент анықталды; 4-курс студенттерінің табыс мотивациясы және сәтсіздіктен қорқу деңгейін анықтай келе жолы болмаушылықтан қорқу деңгейі студенттерде мүлде көрініс бермеді. Нақты жолы болмаушылықтан қашу деңгейінде студент жоқ, мотивациясы толық анықталмаған 15 студент, мотивацияға деген бағыттылығы бар 10 студент анықталды.

Жалпы студенттердің табыс мотивациясы және сәтсіздіктен қорқу деңгейін анықтай келе сәтсіздік мотивациясына бағыттылық деңгейі студенттерде мүлде көрініс бермеді. Сәтсіздік мотивациясына бағыттылығы бар студенттер саны мотивациялық полюсі айқын емес студенттерге қарағанда аз, жетістік мотивациясы және жетістік мотивациясына бағыттылығы бар студенттердің саны оларға қарағанда көп екендігін байқай аламыз.

Кесте 3 – Студенттердің оқу іс-әрекетінің мотивін зерттеуі бойынша А. Реан және В.А. Якуниннің әдістемесінің жалпы сипаттама кестесі

Мотивация деңгейі Курс	1-курс		2-курс		3-курс		4-курс	
		%		%		%		%
Сәтсіздік мотивациясы	0	-	0	-	0	-	0	-
Сәтсіздік мотивациясына бағыттылық бар	2	90%	0	-	1	10%	0	
Жетістік мотивациясы	10	35,7%	2	7%	5	17,8%	11	39,2%
Жетістік мотивациясына бағыттылық бар	0	-	2	15%	2	15%	10	70%
Мотивациялық полюс ақын көрсетілмеген	1	20%	0	-	0	-	3	80%
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.								

Студенттердің оқу іс-әрекетінің мотивін зерттеуі бойынша А. Реан және В.А. Якуниннің әдістемесінің нәтижесі бойынша сәтсіздік мотивациясы жалпы студенттерде байқалмады. Сонымен қатар, сәтсіздік мотивациясына бағыттылық бар студенттерде анықталмады. Бірақ жетістік мотивациясы 25 студентте, жетістік мотивациясына бағыттылық бар 22 студентте, мотивациялық полюс айқын көрсетілмеген 3 студент анықталды.

Қорытынды

Зерттеу 2024 ж. алғашқы емтихан кезеңінде Алматы қаласының студенттеріне жүргізілді. Зерттеуге 1 және 4-курс студенттерінің арасынан 50 студент қатысты. 1-курстан 13 студент, 2-курстан 4 студент, 3-курстан 7 студент, 4-курстан 26 студент қатысты.

1. Әдеби дереккөздерді талдау қорытындысы бойынша студенттердің стресстік сипатына әсер ететін факторлар стресстік жағдай және оның мінез-құлқына қалай әсер ететіндігі жайлы айтылды. Ең көп біздің ойымызша, қызықты факторлар – тұлғалық деңгей және нейротизм, өзін-өзі бағалау, бақылау локусы, проблемалы және эмоциосфокусирленген копинг, қол жеткізу мотивациясы болып табылды. Маман дайындауда аса маңызды жауапкершілігі мол шешуші кезең болып есептелетіндіктен, емтихан және стресс туралы көптеген әдебеттерге жүгіндік. Сонымен қатар өзін-өзі бағалау мен мотивациясындағы айырмашылықтар туралы теориялық талдаулар жасалды.

2. Нәтижелері эксперимент көрсеткендей, арнайы сауалнамалық анкета жүргізіліп, нәтижесінде студенттердің үшеуі аса маңызды болған сауалнама ішінде сұрақтардың жауаптарын пайдалана отырып арнайы әдістер таңдалды. Таңдау, осы зерттеуге қатысқан, бірнеше жоғары жетістіктер және тәуекелге дайындық саласындағы басым бірнеше жоғары үрейленумен сипатталады. Сәтсіздікті болдырмау мотивациясы арқылы табысқа жету мотивациясы пайда болатындығы анықталды. Қалғандары өлшенетін сипаттамалар нормативтік талаптарға сәйкес келеді. Оқу мотивациясы зерттелетін студенттердің іріктеу кезінде өзін-өзі дамыту мен өзін-өзі қауіпсіздік қажеттілігінің төмендігі төмендейтіндігі анықталды.

3. Сыналушылардың үш тобын салыстыру нәтижесінде әрі қарай талдау үшін маңызды сәттерді: гуманитарлық және жаратылыстану бағытында оқитын студенттерде оқу бағытына қатысты айырмашылықтың жоқ екендігі анықталды. Бұдан басқа, бірінші курс психологтары ең үлкен тәуекелге дайындықпен, ал 3-курс психологтары ең аз жеке мазасыздық деңгейі бар екендігі анықталды. Мотивациялық салада топтар арасындағы маңызды айырмашылықтар жоқ. А. Реан және В.А. Якуниннің әдістемесі нәтижесінде жетістік мотивациясының жоғары екендігі анықталды.

4. Бақылау экспериментінде алынған нәтижелерге сүйене отырып және студенттердің іріктеуге қатысуы негізінде әр курстағы жауапкершілік пен мүмкіндіктің әр түрлі болуы студенттердің өзін-өзі бағалауына да әсері болатындығы анықталды. Ч.Д. Спилберг және Л. Ханин әдісін қолдану нәтижесінде мазасыздық деңгейінің төмен екендігі, оның ішінде ситуативті мазасыздық деңгейі орташа, тұлғалық мазасыздық деңгейі жоғары екендігі анықталды. Студенттердің басым көпшілігінде өзін-өзі бағалау деңгейі жоғары екендігі анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Devlin M., Samarawickrema G. The criteria of effective teaching in a changing higher education context // High Educ Res Dev. 2010, no. 29(2), pp. 111–124.

2 Rathnakar U., Ullal S.D., Pai P.G., Rajeshwari S., SUDhaKaR P., Shivaprakash G. Is small group teaching among the under graduate dental students really effective? // J Clin Diagn Res. 2011, no. 5(4), pp. 822–825.

3 Norhidayah A., Kamaruzaman J., Syukriah A., Najah M., Azni Syafena Andin S. The factors influencing students' performance at Universiti Teknologi MARA Kedah, Malaysia // Manage Sci Eng. 2009, no. 3(4), p. 81.

4 Mlambo V. An analysis of some factors affecting student academic performance in an introductory biochemistry course at the university of the West Indies // Caribbean Teach Scholar. 2011, no. 1, p. 2.

5 Neemati N., Hooshangi R., Shurideh A. An investigation into the learners' attitudes towards factors affecting their exam performance: a case from Razi university // Procedia Soc Behav Sci. 2014, no. 98, pp. 1331–1339.

6 Siabani S., Moradi M.R., Siabani H. Students' view points on the educational problems in medical school of Kermanshah university of medical sciences // J Kermanshah Univ Med Sci. 2009, no. 13, p. 22.

7 Ali S., Haider Z., Munir F., Khan H., Ahmed A. Factors contributing to the students academic performance: a case study of Islamia university sub-campus // Am J Educ Res. 2013, no. 1(8), pp. 283–289.

8 Yusefzadeh H., Amirzadeh Iranagh J., Nabilou B. The effect of study preparation on test anxiety and performance: a quasi-experimental study // Advances in medical education and practice. 2019, no. 10, pp. 245–251.

9 Singh M.K. A study of the impact of examination stress on academic achievement of students of higher education // TechnoLearn: An International Journal of Educational Technology. 2022, no. 12(1), pp. 27–36.

10 Everly G.S., Rosenfeld R. A clinical guide to the treatment of the human stress response. Plenum Press, 2001.

11 Shanahan M.J., Porfeli E.J., Mortimer J.T. Young adulthood & distress: A life course analysis of selection & causation mechanisms // Society for Research in Child Development. 2002.

12 Perkins H.W., Santinello M. Bullying in school & adolescent sense of empowerment: An analysis of relationships with parents, friends & teachers // Journal of Community & Applied Social Psychology. 2007. URL: <https://doi.org/10.1002/casp.996>

БАПАЕВА С.Т.,*¹

м.соц.н., сениор-лектор.

*e-mail: s.bapayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5650-3131

КҮЗЕМБЕК А.Р.,²

м.соц.н., психолог.

e-mail: adilya.kuzembek@mail.ru

ORCID ID: 0009-0005-4680-6178

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Медицинский центр «Qamqo»,

г. Алматы, Казахстан

ВЛИЯНИЕ ЭКЗАМЕНАЦИОННОГО СТРЕССА НА УЧЕБНУЮ МОТИВАЦИЮ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье всесторонне исследуется влияние стресса в период экзаменов на учебную мотивацию студентов. Цель исследования – определить воздействие психологического напряжения в экзаменационный

период на учебную активность, самооценку, эмоциональную устойчивость и уровень мотивации студентов. Методы исследования были выбраны в соответствии с моделью исследования: аналитический и теоретический анализ психологической и педагогической литературы; эмпирические методы: интервью, авторская анкета для студентов; методика диагностики самооценки Дембо-Рубинштейна, методика А.А. Реана «Мотивация успеха и боязнь неудачи», методика Ч.Д. Спилберга и Л. Ханина «Определение уровня реактивной и личностной тревожности». Результаты исследования показали, что уровень тревожности студентов увеличивается, их самооценка снижается, а учебная мотивация изменяется под воздействием стресса. Эмпирические данные подтвердили отрицательное влияние экзаменационного стресса на учебный процесс. Для предотвращения этих явлений предлагается усиление психологической поддержки студентов, развитие навыков управления стрессом и создание благоприятной образовательной среды. Выводы исследования могут быть полезны для улучшения качества психологической службы в образовательных учреждениях, эффективной организации экзаменационного процесса и поддержки личностного и академического развития студентов.

Ключевые слова: стресс, экзамен, учебная мотивация, студент, самооценка.

BAPAYEVA S.T.,*¹

master of social sciences, senior lecturer.

*e-mail: s.bapayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5650-3131

KUZEMBEK A.R.,²

master of social sciences, psychologist.

e-mail: adilya.kuzembek@mail.ru

ORCID ID: 0009-0005-4680-6178

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Qamqor Medical Center,

Almaty, Kazakhstan

THE IMPACT OF EXAM STRESS ON STUDENTS' ACADEMIC MOTIVATION

Abstract

This article thoroughly explores the impact of exam-related stress on students' academic motivation. The study aims to determine how psychological tension during exams affects students' learning engagement, self-esteem, emotional stability, and motivation level. Research methods were selected based on the study model: analytical and theoretical analysis of psychological and pedagogical literature; empirical methods, including interviews, an author-designed student questionnaire, Dembo-Rubinstein's methodology for the «diagnosis of self-esteem», A.A. Rean's «Achievement Motivation and Fear of Failure» method, and the «State and Trait Anxiety» method by C.D. Spielberger and L. Khanin. The results revealed increased anxiety levels, decreased self-esteem, and changes in students' academic motivation due to exam-related stress. Empirical findings confirmed the negative influence of exam stress on the learning process. To prevent these phenomena, strengthening psychological support for students, developing stress management skills, and creating a supportive educational environment are recommended. The study's findings can enhance psychological services in educational institutions, improve exam process organization, and support students' personal and academic development.

Keywords: stress, exam, academic motivation, student, self-esteem.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 10.12.2024

FTAXP 06.81.23

ЭОЖ 316.6

JEL A13

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2025-1-2-38-45>

КЕНЖЕБАЕВА М.У.,*¹

пс.ф.к, аға оқытушы.

*e-mail: maikent@mail.ru

ORCID ID: 0009-0009-5158-2972

¹Алматы гуманитарлы-экономикалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАРАЖАТТЫҚ ШЕШІМДЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Андатпа

Мақалада инвестициялық және қаражаттық шешімдерді қабылдау процесін анықтауда психологиялық зерттеулерді қолдану мәселесі қарастырылды. Инвестициялық және қаражаттық шешімдерді қабылдау процесі тұрғындардың қаржылық сауаттылығының деңгейін ашып береді. Қаржылық сауаттылық туралы айтқанда, алдымен тұрғындардың табысын реттеу, кірістері мен шығындарын есепке алу, артық ақшаны жинау, сақтау көбейту кезеңдері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты еліміздегі тұрғындардың инвестициялық және қаражаттық шешімдерді қабылдау процесін анықтауда психологиялық жағдаяттарды анықтау. Бұл зерттеуде сапалы зерттеу әдісі қолданылды. Жоғарғы оқу орындары студенттері мен олардың ата-аналарының қатысуымен зерттеу тобы құрылды және олардың пікірлері талданды. Зерттеу тобына 200 адам, оның 75-і студент пен 125 ата-ана қатыстырылды. Олар әртүрлі әлеуметтік топтарды құрады, көбіне көпбалалы отбасы, қала және ауыл тұрғындарына қатысты. Зерттеу деректері алдын ала әзірлеген сұхбаттың жартылай құрылымдалған түрі арқылы жинақталды. Зерттеу деректері мазмұнды талдау әдісін қолдану арқылы бағаланды. Қазіргі кезде экономикалық ғылым кейбір инвестициялық және қаражаттық шешімдердің көбісін түсіндіре алмай отырғандығын көрсетеді. Жарнамалау әдісі арқылы алаяқтардың қаржы сауаттылығы төмен тұрғындарды арбауына түсіруі зерттелді.

Тірек сөздер: қаржы саласындағы мінез-құлық, әрекет, инвестициялық және қаражаттық шешімдер, мотивация психологиясы, үйрету және әлеуметтендіру, салыстырмалы психология.

Кіріспе

Экономика әр адамның күнделікті өміріне үлкен әсер етеді, соның бірнеше негізгі аспектілеріне тоқталып өтелік:

1. Табыс және өмір сүру деңгейі. Экономикалық жағдай жалақыға, жұмыс орындарының қолжетімділігіне және өмір сүру деңгейіне әсер етеді. Мысалы, экономикалық өсу кезеңінде кірістер артады, ал дағдарыс кезінде кіріс азаяды.

2. Тауарлар мен қызметтердің бағасы. Инфляция (бағаның өсуі) сатып алу қабілетіне тікелей әсер етеді. Баға неғұрлым жоғары болса, соғұрлым оған аз ақша жұмсауға тырысады.

3. Жұмыс және жұмыссыздық. Экономика өскен сайын көбірек жұмыс орындары пайда болады, ал дағдарыс кезінде, керісінше, компаниялар қызметкерлерді қысқартады және жұмыссыздық деңгейі жоғарылайды.

4. Несиелер және ипотека. Несие мөлшерлемелері мемлекеттің экономикалық саясатына байланысты өзгеріп отырады. Егер пайыздар төмен болса, адамдар көбінесе ипотека мен бизнес несиелерін алады. Егер пайыздар жоғары болса, онда несиелер қол жетімді болмайды.

5. Валюта бағамы. Валюта бағамының өзгеруі импорттық тауарлардың бағасына, шетелге саяхаттау құнына және тіпті елдегі инфляция деңгейіне көп әсер етеді.

6. Мемлекеттік шығыстар мен салықтар. Мемлекеттің ақшасы неғұрлым көп болса, соғұрлым ол медицинаны, білім беруді, әлеуметтік бағдарламаларды көптеп қаржыландырады. Экономикалық құлдырау кезеңінде салықтар көтеріліп, жәрдемақылар қысқарады.

7. Технологиялар мен инновацияларды дамыту. Экономикалық даму күнделікті өмірді жеңілдететін жаңа технологияларды енгізуді ынталандырады (онлайн-банкинг, қашықтықтан жұмыс істеу, жаңа төлем әдістері және т.б.).

Осылайша, экономика күнделікті өмірдің барлық салаларына – дүкендегі бағадан бастап, жол сапасы мен мансаптық мүмкіндіктерге дейін әсер етеді. Қаражаттық шешімдер негізінен адамдардың ақшаны үнемдеу, жинау, сақтау барысын қамтиды. Ал енді сол ақшаны көбейту мен арттыру барысында адамдар инвестициялық шешімдерді қабылдайды.

Материалдар мен әдістер

Жаңа экономикалық нақтылық жарнамалық қызметпен тығыз байланысты. Экономикалық, психологиялық және мәдениеттік құбылыс ретінде кез келген жарнамадан психологиялық бөлікті анықтауға болады. Жарнаманың психологиялық негізіне әдетте тиісті назар аудармайды. Бірақ, осы бөлік сауда жарнамасының кез келгенінің психологиялық маңызына кепілдік береді, дұрыс түсінудің үлкен мүмкіндігін ашады.

Жарнама ұсынылып отырған тауар туралы әрқашан «жақсы» айтады және еш уақытта «жаман» демейді. Жарнама – бұл тауарларды, қызметтерді, ұйымдарды әрқашан дұрыс бағалау. Өз кезегінде, жарнама өндіріс технологиясы ретінде креативті ойды, оның әсерін, қосалқы рөлін көрсете алады. Сатып алушының назарын аударуға арналған әртүрлі тәсілдерді қолданады, жиі ден қоятын бейнелер, мәтіндер, өзіндік әріптер, түрлі түстердің немесе геометриялық пішіндердің үйлесімі қолданылады. Дегенмен, жарнаманың мәні өзгермейді, өйткені, ол негізінен айқын түрде оң бағалаумен қалады. Оң бағалау әртүрлі (теледидар, мақала, газетте жариялау, плакат) түрлерінде іске асады, сатып алушы үшін тауарға және оның түрлеріне жарнама әрқашан оң баға береді, әзілмен берілген жарнама болса да, оның бағасы оң болады, дегенмен тауардың бағасы өзіндік қасиеттерінен ғана тәуелді болатындығын естен шығарып алады. Психологиялық және экономикалық нәтижесі болмаған жағдайда жарнама тиімді болмайды, ал оған жұмсалған ақша пайда әкелмейді. Жарнама әсерінен адам сатып алады, оны одан соң қолданады, онда ол айқын қажеттілікті қанағаттандырады, бұл адамға ғанибет сезімін сыйлайды. Басқаша айтқанда, сауда жарнамасы қажеттіліктердің сферасымен және адамның емеурін, ынта білдіруімен әрқашан тығыз байланысты, демек, осы психологиялық ұғымдар әрқашан ескерілуі тиіс.

Қазіргі замануи психология еліміздің әлеуметтік, мәдени және экономикалық өзгерістеріне жауап ретінде дамиды. Негізгі бағыттардың ішінде:

1. Дәстүрлі және заманауи тәсілдерді біріктіру. Психология дәстүрлі мәдени құндылықтарды заманауи ғылыми әдістермен біріктіреді. Бұл жергілікті қауымдастықтардың ерекшеліктерін ескеруге және психологиялық тәжірибені мәдени мән-мәтінде бейімдеуге мүмкіндік береді.

2. Ұлттық санаға назар аудару. Еліміздегі психология ұлттық сана мен оған сәйкестік мәселелеріне назар аударады, бұл әсіресе қазіргі кезеңге қатысты үлкен маңызға ие болып отыр [1].

Психологияның дамуының әр түрлі сатыларында әртүрлі тенденциялар басымдыққа ие болып тұрды, қазіргі кезде бүтіндей ұлттық және экономикалық мәдениеттің жаһандануына байланысты адамның әмбебап ойлау операцияларының түзілісінде «киберпсихологияны» таңуға деген қозғалыс байқалады.

Киберпсихология киберкеңістіктегі жеке тұлғалардың, топтар мен қауымдастықтардың, заңды тұлғалар мен ұйымдардың мінез-құлқын зерттеуге арналады. Киберпсихология – өзара байланысты компьютерлер мен олардың арасындағы байланыс арналарының желісіне сүйенетін пайдаланушылар үшін тартымды әлеуметтік қызметтер жүйесі. [2]

Нәтижелер

Киберпсихология қоғамның цифрлық трансформациялануымен бірге пайда болды. Киберпсихология – бұл психологиялық технологиялардың дамуымен және адамдардың цифрлық

құралдармен өзара әрекеттесу тәсілдерінің өзгеруімен тығыз байланысты. Киберпсихология жеке психикадан әлеуметтік және ұйымдастырушылық салаға дейінгі психологияның көптеген аспектілеріне әсер етеді. Киберпсихология осы жарнамалаудың барлық тәсілдерін өзіне жинақтаған.

Киберпсихология. Бұл адамдардың технологиямен, әсіресе интернетпен, виртуалды әлемдермен және цифрлық интерфейстермен өзара әрекеттесуін зерттейтін психологияның бір саласы. Мамандар технологияны қолдану тұлғаның дамуына, жеке басына және тұлғааралық қатынастарға қалай әсер ететінін зерттейді. Киберпсихологияның негізгі бағыттарына тоқталып өтелік:

1. Когнитивті процестердің өзгеруі. Ол цифрлық технологиялар ақпаратты қабылдауға, есте сақтауға және зейінге әсер етеді. Сандық гаджеттерді қолданудың артуына байланысты адамдар бір объектіге ұзақ уақыт назар аударуға және шоғырлануға бейім бола бастайды, бұл когнитивті дағдылардың өзгеруіне әкеледі.

2. Әлеуметтік медианың психологиялық аспектілері. Әлеуметтік медианың адам психикасына әсері барған сайын айқын бола түсті. Бұған оң әсер етулер де жатады. Мысалы, өзара қолдау, өзара әрекеттесу және әлеуметтік интеграция тығыз бола түсті. Әлеуметтік медианың теріс әсер етуі де орын алады. Мысалы, мазасыздық, депрессия және әлеуметтік фобия деңгейінің жоғарылауы болады.

3. Сандық ортада жұмыс істеудің психологиялық аспектілері. Оған қашықтан жұмыс істеу, онлайн командалар және цифрлық платформалар арқылы үздіксіз өзара әрекеттесу жағдайында қызметкерлердің психикасына, олардың мотивациясына, күйзелісіне, қатысу және күйіп қалу деңгейіне жаңа көзқарас пайда болды.

4. Сандық тәуелділік. Гаджеттерге, интернетке және әлеуметтік желілерге тәуелділіктің артуы психология саласындағы жаңа қиындықтарға әкелді. Психологтар кибертехнологияға байланысты тәуелділіктің әртүрлі түрлерін зерттейді және олардың алдын алу және емдеу тәсілдерін әзірлеулері тиіс.

Психологтарды алаңдатын жағдай қаражаттық және инвестициялық шешімдерді қабылдау барысында жеке тұлғалардың алаяқтарға ұрынуының себептерін анықтау. Жеке тұлғалардың алаяқтарға ұрынуы осы әлеуметтік медианың ортаға байланысты интеграциялануынан болып отыр. Алаяқтар көбінесе алдаудың жаңа, күрделі тәсілдерін қолданады. Жеке тұлғалардың алаяқтарға ұрынуының себептеріне төмендегілер жататыны анықталды:

1. Хабардарлықтың болмауы: көптеген адамдар алаяқтықтың бар әдістері туралы білмейді немесе олардың құрбанына айналуының мүмкін екенін білмейді.

2. Сенімділікте болуы мүмкін, өйткені адамдар өзіне тым сенімді болуы мүмкін және күдікті ұсыныстарды тиісті сақтықпен қабылдамайды. Мысалы, егер алаяқ өзін басқаларға таныс адам немесе ұйымның өкілі ретінде көрсетсе, бұл алаяққа деген сенімділікті арттырады.

3. Эмоционалды фактор. Алаяқтар көбінесе адамдардың эмоцияларымен жақсы таныс, сол сезімдермен ойнайды. Оған үрей, қорқыныш, ашкөздік, ұят немесе құрбандық болу құбылыстары жатады. Мысалы, олар сізге ауыр зардаптарды болдырмау үшін шұғыл түрде ақша аударуға тиістісің дейді немесе қысқа мерзімде үлкен пайда уәде етеді.

4. Манипуляция және қысым. Алаяқтар психологиялық манипуляцияларды шұғыл сезімді қалыптастыру арқылы пайдаланады, мысалы, мәселені шешуге уақыт шектеулі деп айту. Бұл адамдарды тез ойланбастан тез әрекет етуге мәжбүр етеді.

5. Цифрлық құралдар мен жасанды интеллект. Заманауи цифрлық технологияларды және жасанды интеллектіні қолдану алаяқтарға үлкен мүмкіндіктерді жүзеге асыруға кепілдік болып отыр. Заманауи технологиялар мен әлеуметтік желілер алаяқтарға неғұрлым күрделі және сенімді тәсілдерді іске асыруға мүмкіндік береді. Жалған веб-сайттар, жалған электрондық пошта мекенжайлары, нөмірді өзгерту қоңыраулары – мұның бәрі алаяқтықты тануды қиындатады.

6. Оқшаулану немесе осалдық. Күйзеліске, жалғыздыққа немесе қаржылық қиындықтарға тап болған адамдар алаяқтардың айла-шарғысына көбірек ұшырайды. Себебі, олар күмәнді ұсыныстар арқылы өз мәселелерінің шешімін іздейді.

Нәтижесінде, алаяқтар адамды шатастыру, импульсивті әрекет ету немесе жалған ақпаратқа сену үшін әр түрлі әдістерді қолданады. Алаяқтардың айла-амалдарына түспеу үшін келесі қауіпсіздік ережелерін сақтау қажет:

1. Күдікті қоңыраулар мен хабарламалардан сақ болыңыз.
2. Жеке деректерді (парольдер, SMS кодтары, карта деректері) ешкімге бермеңіз.
3. Банктер құпия ақпаратты сұрау үшін қоңырау шалмайтындығын біліңіз.
4. Белгісіз нөмірлерге қайта қоңырау шалмаңыз, әсіресе олар +44, +373, +370 және басқа күдікті кодтардан басталады.
5. Электрондық пошталар мен SMS сілтемелеріне ресми болып көрінсе де өтпеңіз. Сайттардың URL мекенжайын тексеріңіз, себебі алаяқтар жиі жалған сайт жасайды. Мысалы, “sberbank.com” орнына “sberbank.ru” деп атауын көзге бірден шалынбайтындай өзгертіп жазады.
6. Антивирус пен жарнама блокторларын қолданыңыз.
7. Интернетте абай болыңыз. Интернет-дүкендермен мұқият жұмыс жасаңыз. Шолуларды тексеріңіз, суперакцияларға сенбеңіз. Тексерілмеген көздерден файлдар мен бағдарламаларды жүктемеңіз. Күрделі құпия сөздерді қолданыңыз және екі факторлы аутентификацияны қосыңыз.

Психологиялық тұрғыдан ақшаны сақтау төлемді бейтаныс адамдарға жібермеуден, түрлі алаяқтардың арбауы болатын “таза жеңістерден”, “туыс мұраларынан” және “жеңіл табыстардан” сақ болу – бұл алдау. Алдау – бұл шындық болу үшін тым жақсы болып көрінеді. Ақпаратты тексеру. Егер банктен қоңырау келсе, ресми нөмірге қоңырау шалып тексеру. Туысыңыздың немесе досыңыздың шынымен ақша сұрап жатқанын оған жеке қоңырау шалу арқылы тексеру. Ақша аудармас бұрын құжаттар мен деректемелерді тексеру. Телефонмен әңгімені тоқтату және хат алмасуға кірмеу. Банкке немесе полицияға алаяқтық әрекеті туралы хабарлау. Күдікті нөмірді немесе есептік жазбаны бұғаттау сияқты әрекеттерді үнемі есте сақтап, оны жүзеге асыру. Негізгі ереже: асықпай тексеру, ой елегінен өткізу. Егер сізде күмән туындаса, ақшаны жоғалтқаннан гөрі тексеруге уақыт бөлген дұрыс.

Талқылау

Халықтың қаражаттық белсенділіктерінің түрлерін табу үшін отбасы табысына қосымша және артық болып шыққан АҚШ-тың 200 доллары мөлшеріндегі ақшалай соманы бөлу ұсынылған болатын. Халықтың қаражаттық белсенділіктері нәтижеде бес топқа бөлінді:

1-топ. “Тұтынушылар тобы”. Үйге арналған заттарды сатып алу қажеттілігі (жиһаз, киім, тұрмыстық техника және т.т.); ақша сұрау (мысалы, қарызға алу) және оған жер телімін, саяжай, шағын үй салу, көлік сатып алу қажеттілігі; көңіл көтеруге, саяхат жасауға ақша жұмсау; білім беруге және балалардың дамуына ақша жұмсау іске асады.

2-топ. “Сақтанушылар тобы”. Ақшалай қаражаттардың бөлігін “сақтық қорына” (ойда болмаған оқиғаға, ерекше оқиғаға) бөлу қажеттілігі; өзінің емделуіне және жақын туыстарының емделуіне; сақтандыру полисін сатып алуға (“сақтану”), қосымша зейнетақыны қамтамасыз етуге (зейнетақылық қорға құю) жұмсайды;

3-топ. “Инвестиция жасаушылар тобы”. Өзінің кәсібін ашу, өзіне меншікті іскерлікпен айналысу, кәсіпорын салу қажеттілігін ойлайтындар; мамандығын қайта өзгерту, жаңа мамандық алуы; банкіде депозит ашу, акциямен сауда ісін жүргізу немесе қазақстандық компаниялардың басқа құнды қағаздарын сатып алу, мемлекеттік құнды қағаздардың сауда ісіне (облигациялар саты алуға) жұмсайды, бұның бәрі табыс көзін ашуды қарастыратындар;

4-топ. “Қарыз – борыштық мінез-құлық”. Ертеректе алған міндеттерімді орындаймын, қарыздарымды қайтарамын дейтіндер, үнемі қарыз алып, қарызданып жүретін топ.

5-топ. “Жинаушылар тобы”. Аса қымбат бағалы тауарлар алу, жинау (үй, пәтер, қымбат көлік); асыл тастар, алтын, зергерлік бұйымдарға ақша жұмсайтындар тобы.

Ресейліктер үшін қаражаттық белсенділіктің негізгі түрін тұтыну (52,1%) және сақтандыру (41,7%) құраса, Қазақстандықтар үшін олардың таңдауында абсолютті озаттықты тұтынушылық қажеттілігі (82%) алады.

Қазақстан азаматтары өзінің күнделікті өмірінде жеке немесе отбасылы табыстарды жұмсау бойынша мінез-құлықтың бірыңғай үлгілерін ұстанады:

- ◆ көпшілігі тұтынушылық бағдарды ұстанады (“ағымдағы мұқтаждықтарға жұмсаймын”), сауалдамаға қатысушылардың көбісі ақшаны жинау мүмкіндігін ескермейді, олар ағымдағы мұқтаждықтарға барлық ақшаларын шығындайды;

- ◆ тек қана сұралған жалпы санның 1/8 бөлігі ғана: өз табысының бөлігін жинау мүмкіншілігін есепке алуға талаптанады, Қазақстанда (5%), Ресейде (12%) кейбір азаматтар ақша жинайды.

Әрбір оныншы ресейлік қаражаттық институттар және оның құралдарын қажетті ақшаларды жинауға арналған мүмкіншілік деп қарайды, Қазақстанда осындай мүмкіндікті тек әрбір тоғызыншы адам ғана ойлайды. Қарыздық-борышкерлер рөлінде ресейліктердің үлесі 16% құраса, Қазақстанда әрбір үшінші адамда (66%) қарыздары бар.

Ресейде және Қазақстанда ақшалай қорлардың, сондай-ақ сақтандыру компаниялардың және зейнетақылық қорлардың қызметтерін пайдалану мәдениеті практикалық түрде жоқ болып шықты.

Қазақстан азаматтары өзінің күнделікті өмірінде жеке немесе отбасылы табыстарды жұмсау бойынша мінез-құлықтың бірыңғай үлгілерін ұстанады:

- ◆ көпшілігі тұтынушылық бағдарды ұстанады (“ағымдағы мұқтаждықтарға жұмсаймын”), сауалдамаға қатысушылардың екінші тобы ақшаны жинау мүмкіншіліктерін ескермейді, олар ағымдағы мұқтаждықтарға барлық ақшаларын шығындайды;

- ◆ тек қана сұралған жалпы санның 1/6 бөлігі ғана: өз табысының бөлігін жинау мүмкіншілігін есепке алуға талаптанады, Қазақстанда (5%), Ресейде (12%) кейбір азаматтар ақша жинайды.

Қорытынды

Инвестициялау – бұл ғылым және басқа мамандық алу сияқты білім алуды, оқуды талап етеді. Психологияда үйрету термині бар. Қазақстан халқы үшін қаражаттық мәдениет өте төмен деңгейде екендігін көрсетеді. Бұл BRIF RESEARCH GROUP және TNS GALLUP компаниясының зерттеулерінің нәтижелерімен дәлелденген, оған сәйкес біздің еліміздің әрбір тұрғыны өзінің қаражаттық сауаттылығының деңгейін бір немесе екіге бағалайды, бағалау 5 баллдық шкала бойынша жүргізілді.

Қаржылар туралы лайықты заңдардағы білімдерге ие бола отырып, адамдар қаражаттық өзара қатынастардың жүйесін жақсырақ түсінеді, сонымен қатар қаражаттық ұйымдармен жұмыс барысында өз мүдделерін қорғай алады. Қазақстанда Халықтық IPO алғашқы рет іске асты. Инвесторлар қызығады – эмитенттер әзірленеді. Халықтық IPO-дың мақсаты бөлшек инвесторлар ретінде әрбір қарапайым азаматтардың барынша кеңінен табысты акцияларды сатып алуына жағдай жасау болды. Инвестициялаудың мақсаты – қаражаттан тәуелсіз болу деңгейге жетуге дейін инвестициялауды іске асыру.

Адамды ерте әлеуметтендіру термині психологияда жиі қолданылады. Осыған орай жобалар ұйымдастырылып, олар жылдар бойы іске асырылған болатын. Алматы қаласының сегіз қаржылық ұйымы қамтылды, ұйымдағы оқыту толық қазақ тілінде жүргізілді. Ол жарты жылға созылды, сәуірден басталып, қараша айында аяқталды. Нақ тап осы жобалардың қажеттілігінің себебі Қазақстандағы халықтың қаражаттық білім деңгейінің өте төмен деңгейде орнында болуы орын алды. Бұл кеңестік дәуірдің мұрасы болып келеді, өйткені отбасындағы шығындардың жоспарлау, тұтынуды шектеу мүмкіншіліктерін қарастырудың болмауынан шығып отыр. Сауалдама алу нәтижелерінде халықтың сегізден бірінен кем бөлігі отбасылық қаражат және жекелей қаржы есебін жүйелі жүргізеді. Қалғандары ипотека мен несие алғандар, тек соны қайтарудың шешімімен жүреді.

Этнопсихологиялық зерттеулердегі қаражаттық және инвестициялық шешімдерді қабылдаудың бірінші және негізгі ережесі – бұл ынта білдіру. Сол ынта білдірулерін мемлекет емес, алаяқтар пайдаланып отыр. Шағын соманың өзін инвестициялау маңыздылығын түсіну, үлкен қаржының бастауы бола алады, ал мақсат дұрыс қойылса және жоспарлы әрекет жасалса,

күтілген нәтижеге әрқашан жетуге болады. Инвестициялау мақсаты – бар қаржыны, қорды, активтерді көбейту. Нәтижесінде, толығыды талап етпейтін және ақша жағынан жеке адамдардың барлық қажеттіліктерін жабатын ең үлкен көлемдегі инвестициялауды іске асыру басты мақсат болады. Инвестиция – бұл қамсыз қарттық немесе еркін беймарал өмір сүру, келешектегі толық мүмкіншіліктерді пайдалану немесе лайықты өмір сүру және әрбір адамды осыған үйрету.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Абдильдин Ж. Собр. соч. в десяти томах / Том. 7. «Общая и казахская этнопсихология». – Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева; Институт философии и политологии МОН РК. – Астана: Астана полиграфия, 2012. – 265 с.
- 2 Войскунский А.Е. Психология и Интернет. – М.: Акрополь, 2010. – 439 с.
- 3 Власов А.В., Гайбов Г.С. Поведенческая экономика как новая область исследования в экономической науке // Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе. – 2017. – № 23. – С. 31–40. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/povedencheskaya-ekonomika-kak-novaya-oblast-issledovaniya-v-ekonomicheskoy-nauke> (дата обращения: 01.03.2021)
- 4 Дрогобыцкий И.Н. Поведенческая экономика: сущность и этапы становления // Стратегические решения и риск-менеджмент. – 2018. – № 106. – С. 41–46. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/povedencheskaya-ekonomika-suschnost-i-etapy-stanovleniya> (дата обращения: 01.03.2021)
- 5 Киселев Д.А. Поведенческие аспекты принятия решения об использовании экономическими агентами инструментов кредитования // Вектор экономики. – 2019. – № 5. – С. 18–24. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=38304929> (дата обращения: 01.03.2021)
- 6 Колесникова Т.Н. Влияние когнитивных искажений на поведение экономических агентов // Вестник СГСЭУ. – 2019. – № 75 (1). – С. 31–35. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-kognitivnyh-iskazheniy-na-povedenie-ekonomicheskikh-agentov> (дата обращения: 01.03.2021)
- 7 Эмануэль И.Д., Убель П.А., Кесслер Д.Б. Поведенческая экономика // Вестник ВШОУЗ. – 2018. – № 2. – С. 53–57. URL: <https://www.vshouz.ru/journal/2018-god/povedencheskaya-ekonomika/> (дата обращения: 01.03.2021)
- 8 Разумовская Е.А., Гнездилов И.С. Персональное финансовое планирование домохозяйств в сложных экономических условиях // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2019. – № 11(1). – С. 108–114. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42804026> (дата обращения: 01.03.2021)
- 9 Финансовое поведение населения. Мониторинг. 2019 / под ред. А.В. Ярашевой. – Москва: ИСЭПН РАН, 2019. – 91 с.
- 10 Баганов В.Ю. Основные аспекты принятия решений в условиях неопределенности // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2019. – № 27(2). – С. 54–58. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnyye-aspekty-prinyatiya-resheniy-v-usloviyah-neopredelennosti> (дата обращения: 01.03.2021)
- 11 Кудрявцев А.А. Проблемы программно-целевого планирования и финансирования бюджетных инвестиций // Финансы и кредит. – 2019. – № 9(345). – С. 29–35.
- 12 Полонский В.В. Финансирование государственных программ – задача специализированного института развития // Белорусский экономический журнал. – 2018. – № 4. – С. 104–110.
- 13 Рахметова А., Калкабаева Г., Курманалина А., Серикова Г., Аймурзина Б. Финансово-кредитный и инновационный секторы экономики: оценка макроэкономических эффектов регулирования и взаимодействия секторов // Проблемы предпринимательства и устойчивого развития. – 2020. – № 8(1). – С. 1224–1237.
- 14 Razumovskaya E.A. Razumovsky D.U. Modern Management Trends and the Digital Economy: from Regional Development to Global Economic Growth // Advances in Economics, Business and Management Research / 2nd International Scientific and Practical Conference. 2020, vol. 138, pp. 425–430.
- 15 Scott J., Stumpp M., Xu P. Behavioral Bias, Valuation, and Active Management // Financial Analysis Journal, July – August 1999, pp. 49–57.

REFERENCES

- 1 Abdil'din Zh. (2012) Sobr. soch. v desjati tomah / V. 7. «Obshhaja i kazahskaja jetnopsihologija». Evrazijskij nacional'nyj universitet imeni L.N. Gumileva; Institut filosofii i politologii MON RK. Astana: Astana poligrafija, 265 p. (In Russian).
- 2 Vojskuns'kij A.E. (2010) Psihologija i Internet. M.: Akropol'. 439 p. (In Russian).

3 Vlasov A.V., Gaibov G.S. (2017) Povedencheskaja jekonomika kak novaja oblast' issledovaniya v jekonomicheskoj nauke // Modeli, sistemy, seti v jekonomike, tehnike, prirode i obshhestve. No. 23. P. 31–40. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/povedencheskaya-ekonomika-kak-novaya-oblast-issledovaniya-v-ekonomicheskoy-nauke> (data obrashhenija: 01.03.2021). (In Russian).

4 Drogobyckij I.N. (2018) Povedencheskaja jekonomika: sushhnost' i jetapy stanovlenija // Strategicheskie reshenija i risk-menedzhment. No.106. P. 41–46. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/povedencheskaya-ekonomika-suschnost-i-etapy-stanovleniya> (data obrashhenija: 01.03.2021). (In Russian).

5 Kiselev D.A. (2019) Povedencheskie aspekty prinjatija reshenie ob ispol'zovanii jekonomicheskimi agentami instrumentov kreditovanija // Vektor jekonomiki. No. 5. P. 18–24. URL : <https://elibrary.ru/item.asp?id=38304929> (data obrashhenija: 01.03.2021). (In Russian).

6 Kolesnikova T.N. (2019) Vliyanie kognitivnyh iskazhenij na povedenie jekonomicheskikh agentov // Vestnik SGSJeU. No. 75 (1). P. 31–35. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-kognitivnyh-iskazheniyna-povedenie-ekonomicheskikh-agentov> (data obrashhenija: 01.03.2021) (In Russian).

7 Jemanujel' I.D., Ubel' P.A., Kessler D.B. (2018) Povedencheskaja jekonomika // Vestnik VShOUZ. No. 2. P. 53–57. URL: <https://www.vshouz.ru/journal/2018-god/povedencheskaya-ekonomika/> (data obrashhenija: 01.03.2021). (In Russian).

8 Razumovskaja E.A., Gnezdilov I.S. (2019) Personal'noe finansovoe planirovanie domohozjajstv v slozhnyh jekonomicheskikh uslovijah // Jekonomika: vchera, segodnja, zavtra. No. 11(1). P. 108–114. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42804026> (data obrashhenija: 01.03.2021). (In Russian).

9 Finansovoe povedenie naselenija. Monitoring. 2019 / pod red. A.V. Jarashevoj. Moskva: ISJePN RAN, 2019. 91 p. (In Russian).

10 Baganov V.Ju. (2019) Osnovnye aspekty prinjatija reshenij v uslovijah neopredelennosti // Azimut nauchnyh issledovanij: jekonomika i upravlenie. No. 27(2). P. 54–58. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-aspekty-prinyatiya-resheniy-v-usloviyah-neopredelennosti> (data obrashhenija: 01.03.2021). (In Russian).

11 Kudrjavcev A.A. (2019) Problemy programmno-celevogo planirovanija i finansirovanija bjudzhetnyh investicij // Finansy i kredit. No. 9(345). P. 29–35. (In Russian).

12 Polonskij V.V. (2018) Finansirovanie gosudarstvennyh programm – zadacha specializirovannogo instituta razvitija // Belorusskij jekonomicheskij zhurnal. No. 4. P. 104–110. (In Russian).

13 Rahmetova A., Kalkabaeva G., Kurmanalina A., Serikova G., Ajmurzina B. (2020) Finansovo-kreditnyj i innovacionnyj sektory jekonomiki: ocenka makrojekonomicheskikh jeffektov regulirovanija i vzaimodejstvija sektorov // Problemy predprinimatel'stva i ustojchivogo razvitija. No. 8(1). P. 1224–1237. (In Russian).

14 Razumovskaja E.A. Razumovsky D.U. (2020) Modern Management Trends and the Digital Economy: from Regional Development to Global Economic Growth // Advances in Economics, Business and Management Research / 2nd International Scientific and Practical Conference, vol. 138, pp. 425–430. (In English).

15 Scott J., Stumpp M., Xu P. (July – August 1999) Behavioral Bias, Valuation, and Active Management // Financial Analysts Journal, pp. 49–57. (In English).

КЕНЖЕБАЕВА М.У.,*¹

к.п.с.н., ст. преподаватель.

*e-mail: maikent@mail.ru

ORCID ID: 0009-0009-5158-2972

¹Алматинский гуманитарно-экономический университет,
г. Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНВЕСТИЦИОННЫХ И ФИНАНСОВЫХ РЕШЕНИЙ

Аннотация

В статье рассмотрена проблема использования психологических исследований при определении процесса принятия инвестиционных и финансовых решений. Процесс принятия инвестиционных и финансовых решений раскрывает уровень финансовой грамотности населения. Говоря о финансовой грамотности, в первую очередь рассматриваются этапы регулирования доходов населения, учета доходов и расходов, сбора, хранения излишков денег. Целью исследования является выявление психологических ситуаций в определении процесса принятия инвестиционных и финансовых решений населением страны. В этом исследовании использовался качественный метод исследования. Была создана исследовательская группа с участием студен-

тов высших учебных заведений и их родителей, и их мнения были проанализированы. В исследовательской группе приняли участие 200 человек, из них 75 студентов и 125 родителей. Они составляли различные социальные группы, в основном участвовали многодетные семьи, городские и сельские жители. Данные исследования были собраны с помощью разработанной заранее полуструктурированной формы интервью. Данные исследования оценивались с использованием метода контент-анализа. В настоящее время экономическая наука показывает, что некоторые инвестиционные и финансовые решения не могут быть объяснены. Методом рекламы было исследовано, как мошенники соблазняют жителей с низкой финансовой грамотностью.

Ключевые слова: поведение в сфере финансов, действия, инвестиционные и финансовые решения, психология мотивации, обучение и социализация, сравнительная психология.

KENZHEBAYEVA M.U.,*¹

c.ps.s., senior lecturer.

*e-mail: maikent@mail.ru

ORCID ID: 0009-0009-5158-2972

¹Almaty Humanitarian
and Economic University,
Almaty, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF INVESTMENT AND FINANCIAL DECISIONS

Abstract

The article discusses the use of psychological research in determining the process of making investment and financial decisions. The process of making investment and financial decisions reveals the level of financial literacy of the population. When it comes to financial literacy, first of all, the stages of regulating the income of residents, accounting for their income and expenses, collecting excess money, and increasing storage are considered. The purpose of the study is to identify psychological conditions in determining the process of making investment and financial decisions by the population of the country. In this study, a qualitative research method was used. A research group was created with the participation of university students and their parents and their opinions were analyzed. The research group involved 200 people, including 75 students and 125 parents. They formed different social groups, mostly large families, urban and rural residents took part. The research data was collected through a semi-structured type of interview developed in advance. The research data were evaluated using the content analysis method. Currently, economic science is unable to explain most of the investment and financial decisions. Through the method of advertising, the seduction of the population by scammers with low financial literacy was studied.

Keywords: behavior in finance sphere, action, investment and financial decisions, psychology of motivation, training and socialization, comparative psychology.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 30.05.2025

4 PEDAGOGY AND EDUCATIONAL METHODOLOGY ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ ПЕДАГОГИКА И МЕТОДИКА ОБРАЗОВАНИЯ

УДК 36
МРНТИ 15.81.99

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2025-1-2-46-53>

АДАЕВА Н.А.,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: n.adayeva@turana-edu.kz

ORCID ID: 0009-0004-0535-4016

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ЖОО-ДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҒЫ: ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛ

Андатпа

Мақалада психологиялық-педагогикалық тәсіл негізінде Қазақстанның жоғары оқу орындарында инклюзивті оқытудың ерекшеліктеріне талдау жүргізілді. Әр түрлі инклюзиясы бар білім алушылардың санаттары бойынша білім алуға бағытталған профессорлық-оқытушылық құрамының алдында тұрған негізгі міндеттер айқындалады. Зерттеудің өзектілігі Қазақстандағы заманауи білім беру және әлеуметтік-экономикалық жағдаймен айқындалған. Жұмыс көбінесе қазіргі отандық және Батыс ғылымында оларды кейіннен білім беру ортасында белсенді қолдану үшін оқытудың көп бағытты технологияларын дамыту қажет екендігіне байланысты. Әзірленген ұсыныстар негізінде ЖОО студенттерін оқытудың қазіргі үдерісінің сапасын арттыруға қабілетті шаралар кешені ұсынылды. Ұсынылған зерттеу негізінен инклюзивті оқыту бүгінде университет қызметкерлері мен студенттер қауымдастығының барлық мүшелерін жақсарту, дамыту және қолдау үшін бірлесіп жұмыс істеуіне оң әсер ететін әлеуметтік және этикалық жауапкершілік болып табылады. Инклюзивті білім беру – бұл университет топтары, бағдарламалары мен сабақтары барлық студенттерге қатысуға және оқуға мүмкіндік беретін етіп жасалған. Мұндай инклюзивті оқыту мүмкіндігі барлық студенттерге пайдалы, өйткені ол олардың жеке күшті жақтарын және оқу процесіне қосқан үлестерін бағалайды, оқу тәжірибесін барлығына бай және әртүрлі етеді.

Тірек сөздер: инклюзия, оқыту, ерекшеліктер, студенттер, профессорлық-оқытушылық құрам, сапа, білім.

Кіріспе

Ұсынылған зерттеудің өзектілігі негізінен инклюзивті оқыту бүгінде университет қызметкерлері мен студенттер қауымдастығының барлық мүшелерін жақсарту, дамыту және қолдау үшін бірлесіп жұмыс істеуіне оң әсер ететін әлеуметтік және этикалық жауапкершілік болып табылады.

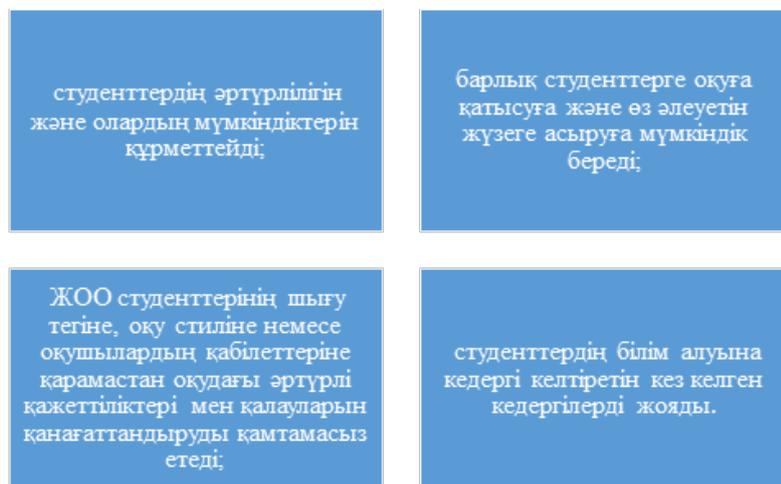
Инклюзивті оқыту және жалпы оқыту әр студенттің оқу тәжірибесіне құқығын таниды, ол формалардың әртүрлілігін бағалайды, қоғамның барлық мүшелерінің білім беру бағдарламасына қатысуын қамтамасыз етеді, әлеуметтік кедергілерді жояды, оқытудың әртүрлі қажеттіліктері мен қалауларын болжайды және ескереді [1]. Оқытудың және білімді бағалаудың инклюзивті әдістерін әзірлеу және енгізу барлық студенттерге оқу жоспарымен мағыналы өзара әрекеттесуге және өздерінің табиғи әлеуетін толық іске асыруға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер

Мұндай инклюзивті оқыту мүмкіндігі барлық студенттерге пайдалы, өйткені ол олардың жеке күшті жақтарын және оқу процесіне қосқан үлестерін бағалайды, оқу тәжірибесін барлығына бай және әртүрлі етеді.

Студенттер тобында кеңірек көзқарастар мен тәжірибелердің болуы тақырыпты сыни тұрғыдан түсінуге әкелуі мүмкін. Ол оқытушылар қалай үйрететінін қайта қарастыруға және кез келген пән бойынша қамтылған материалдарды кеңейтуге мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, инклюзивті білім беру анықтамаларын келесі суреттен көре аламыз.

Сурет 1 – Инклюзивті білім берудің анықтамалары

Ескертпе: Автормен [2] дереккөз негізінде құрастырылған.

Инклюзивті оқытуды жүзеге асыру кез-келген университет оқытушысынан талап етіледі: сіздің курста кім болатынын мүмкіндігінше ертерек білуге тырысу керек. Сіз қандай студенттердің қосымша қажеттіліктері бар екенін және білім беру процесіне қандай нақты ақылға қонымды түзетулер енгізу керектігін білуіңіз керек.

Инклюзивті оқыту сонымен қатар, оқушыларға тікелей немесе жанама түрде оларды ескере отырып, кемсітушіліктің жоқтығын келесі суреттен көре аламыз.

Сурет 2 – Инклюзивті оқытудағы кемсітушіліктер

Ескертпе: Автормен [3] дереккөз негізінде құрастырылған.

Инклюзивті білім беру кез-келген университет кешенінің 2025-шы жылдарға арналған теңдік пен әртүрлілікті қамтамасыз ету стратегиясының бөлігі болуы керек.

Инклюзивті тәсіл шеңберінде білім алушылардың барлық санаттары үшін теңдік және әртүрлілік мәселелерін қарастыратын тиісті нормативтік-құқықтық базамен танысу қажет.

ЖОО-да әзірленген жеке оқыту бағдарламасына сәйкес инклюзиясы бар тұлғаларды оқытудың практикалық жазықтығына ақылға қонымды түзетулер енгізу қажет.

Оқу процесінде оқушылардың күтуі аясында негізгі ережелер белгіленуі керек. Курстың немесе сессияның басында «инклюзивті мінез-құлықты» анықтау үшін бейресми негізгі ережелерді орнату пайдалы болуы мүмкін. Мұны студенттермен бірге шешу керек. Студенттерге инклюзивтіліктің бүкіл топқа қалай пайда әкелетінін түсіндіру керек.

Мысалы, топтық пікірталасқа қатысу арқылы студенттер өздерінің қарым-қатынас дағдылары мен сыни ойлау дағдыларын дамытады. Студенттермен сыни тұрғыдан ойлау және талдау сияқты терминдер нені білдіретінін талқылаңыз, бұл студенттердің іс жүзінде нені білдіретінін түсінуіне көз жеткізіңіз [4].

Сабақ аясында оқу материалдары мен білім беру іс-шараларын дайындауға назар аудару керек. Студенттердің оларға қол жеткізуі және дайындалуы үшін барлық оқу материалдарын, мысалы, оқу сессияларының алдында онлайн оқу ортасына орналастыру қажет.

Оқытушының барлық үлестірме материалдары, онлайн-курстардың барлық презентациялары мен материалдары қолжетімді және электрондық оқытудың негізгі талаптарына сәйкес келетініне көз жеткізу қажет.

Бұл, мысалы, пайдалануды білдіреді:

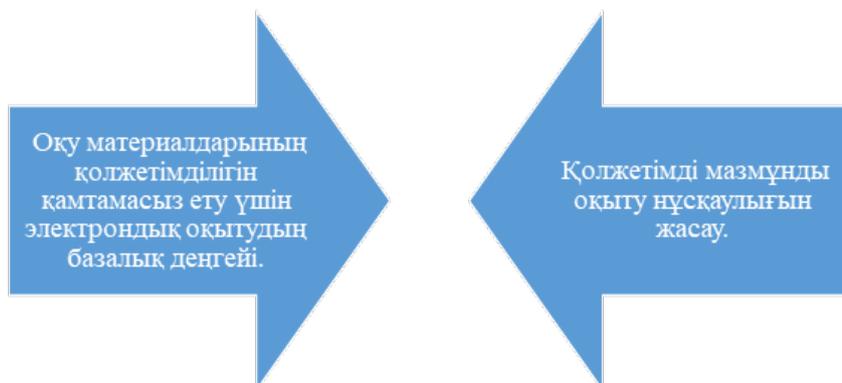
- ◆ жоғары контрастты мәтін / Фон түстері;

- ◆ түсінікті қаріптер;

- ◆ мұғалім жазған мәтінді экраннан оқу жағдайында бағдарламалық жасақтама дұрыс оқи алатындығына көз жеткізіңіз.

Оқу процесінде, мүмкін болса, оқу мазмұнын басқа, интерактивті тәсілдермен ұсыну керек. Мысалы, нысандарды, суреттерді және бейнелерді пайдалану тек мәтіндік материалдарға қарағанда оқушылар үшін тартымды және қолжетімді болуы мүмкін. Сондықтан белсенді оқыту құралдарын әзірлеп, кеңінен қолданған жөн. Сондай-ақ, барлық студенттерді тыңдауға және қатысуға шақыруға болатындығына көз жеткізу керек. Сондықтан әр студентті топтық жұмыс және әріптестерінің көмегімен оқыту сияқты әдістермен тарту керек. Оқу процесінде пікірталаста жеке адамның немесе студенттердің белгілі бір тобының басым болу ықтималдығын азайтуға тырысу керек, ол үшін бұрын шағын және үлкен топтарға арналған оқулықтар болуы керек.

Оқу процесінде материалдардың қол жетімділігін қамтамасыз ету үшін келесі принциптерді басшылыққа алу керек, оны келесі суреттен көре аламыз.

Сурет 3 – Оқу процесінде қол жетімді принциптер

Ескертпе: Автормен [5] дереккөз негізінде құрастырылған.

Инклюзивті оқыту аясында университеттің профессорлық-оқытушылық құрамы оқу материалын таңдауда өз көзқарастарын білуге тырысуы керек, сондықтан студенттерге мүмкіндігінше әртүрлі ғылыми-әдістемелік материалдарды ұсынған жөн.

Нәтижелер мен талқылау

Инклюзивті оқытуды жүргізу кезінде білім беру процесінде бірқатар ерекшеліктерді есте сақтау қажет. Мысалы, практикалық мәселелерде мұқият болу керек, өйткені көру қабілеті бұзылған, есту аппараттары бар немесе мүгедектер арбасында жүретін студенттердің арнайы тобы бар [6].

Сабақтардың бір бөлігі ретінде бағалаудың әртүрлі әдістерін қолдануды қарастырған жөн және студенттерге орындауы керек жұмыс стандартын түсінуге көмектесу керек. Сіз берген кері байланыс студенттер үшін пайдалы екеніне көз жеткізуіңіз керек. Бұл тәжірибеде жақсырақ және жылдам кері байланыс үшін әзірленген нұсқаулық болуы керек [7].

Сондай-ақ, инклюзивті оқыту сонымен қатар дәрістерді жазу және студенттерге Интернетке қол жетімділікті қамтамасыз ету үшін әзірленген жүйені пайдалануды талап етеді. Дәрістерді жазуға арналған әзірленген жүйе студенттерге курстарының оқытылатын компоненттеріне тәулік бойы қол жеткізуге мүмкіндік беру арқылы оқуды күшейтеді. Бұл, мысалы, ағылшын тілі (немесе басқа) екінші тіл ретінде немесе оқуда қиындықтары бар студенттерге пайдалы болуы мүмкін.

ЖОО-да әзірленген инклюзивті оқу бағдарламасы ЖОО-ның профессорлық-оқытушылық құрамына барлық студенттердің физиологиялық мүмкіндіктеріне қарамастан, оған толық көлемде қатысып, тең нәтижелерге қол жеткізе алуын қамтамасыз етуге көмектесе алады.

Оқу үдерісі барысында ЖОО оқытушысы білім алудағы өзінің білім беру прогресін тексеруі қажет. Сондықтан барлық студенттердің оқу сабақтарына қатысатындығын тексеру қажет және сіздің оқуыңыздың мүмкіндігінше инклюзивті болуына жанама әсер етуі мүмкін студенттердің мінез-құлқына мұқият болу керек. Бұл, мысалы, мыналарды қамтуы мүмкін:

- ◆ сабаққа қатысудағы өзгерістер;
- ◆ бағалауды бүкіл топқа бөлу;
- ◆ студенттер бағалау үшін қолданатын таңдау (мысалы, эссе атауы).

Сабақтарды өткізу барысында егер студенттер өздерін қосулы сезінсе, олардан мұғалімге жауап беруін сұрау керек. Мысалы, мұғалім студенттерге аудиторияда жазбалар тарата алады, осылайша олар жақсы жұмыс істейді немесе жақсартуға болатын нәрсені жасырын түрде жазады. Келесі сабақта мұғалім студенттердің пікірлеріне негізделген кейбір өзгерістерді ұсына отырып, тақырыпты зерттеуді жалғастыра алады.

Инклюзивті оқыту аясында ЖОО оқытушысына көмек пен қолдау қажет болуы мүмкін. Мысалы, егер мұғалімде студенттермен сөйлесу арқылы шеше алмайтын инклюзивті оқыту мәселесі болса, көмектесетін бірнеше көздер бар. Сондықтан, осы мәселені шешу аясында:

◆ әріптесіңізден сіздің кейбір оқу сабақтарыңызды көруге және сізге кері байланыс беруге келіссіз бе деп сұраңыз; осы білім беру технологиясын жүзеге асыру үшін университетте диалог жүйесін әзірлеген жөн;

◆ мүгедектікке байланысты инклюзивтілік мәселелері бойынша осындай мәселелерде көмек көрсетудің арнайы ЖОО жүйесіне жүгіну қажет;

◆ инклюзивті оқыту бойынша арнайы курстарға қатысу керек, оның аясында оқытушы курстағы әріптестерімен проблемаларды талқылауға және озық тәжірибедегі тәсілдермен бөлісуге мүмкіндік алады;

◆ қол жетімді оқыту тәжірибесін құру: оқуда қиындықтары бар, мүмкіндіктері шектеулі және денсаулығының күрделі ерекшеліктері бар студенттерді қолдайтын әмбебап оқыту дизайнын қолдана отырып, барлығына қол жетімділікті қамтамасыз ету.

Нәтижесінде, инклюзивті білім беру – бұл университет топтары, бағдарламалары мен сабақтары барлық студенттерге қатысуға және оқуға мүмкіндік беретін етіп жасалған. Инклюзия сонымен қатар барлық студенттердің топтарға белсенді қатысуын қамтамасыз ету үшін оқытудың әртүрлі тәсілдерін іздеу болып табылады. Бұл сонымен қатар барлық студенттер арасында, сондай-ақ университет кешеніндегі студенттер мен профессорлық-оқытушылық

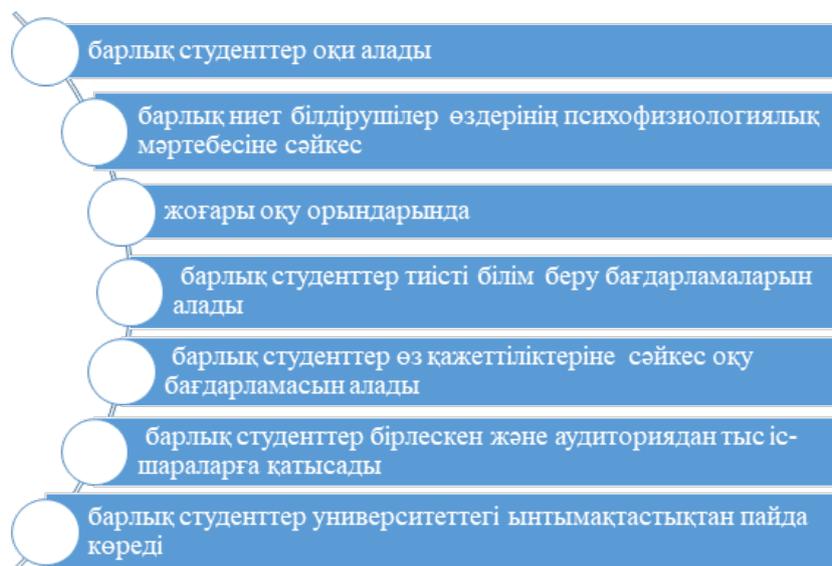
құрам арасында достықты, қарым-қатынасты және өзара сыйластықты дамыту жолдарын іздеуді білдіреді.

Инклюзивті білім беру – бұл білім алушылардың кейбір санаттары үшін ғана емес. Оқу жүйесіне қосылу – бұл студент психологиялық тұрғыдан дайын болуы керек нәрсе. Барлық студенттер үнемі сабақтарға қатысуға дайын. Бірақ олардың жан-жақты қатысуы – бұл лайықты нәрсе.

Инклюзивті білім беру – бұл біздің жоғары оқу орындарымызды барлық студенттер білім беру процесіне қатыса алатын орынға айналдыру үшін шығармашылық болу туралы ойлау тәсілі. Шығармашылық дегеніміз, оқытушылар әртүрлі тәсілдермен сабақ беруді үйренеді немесе барлық студенттер қатыса алатындай етіп өз сабақтарын дамытады.

Құндылық ретінде инклюзивті білім біздің барлық студенттер мен университет түлектерінің өмір бойы бағалануын және қабылдануын қалайтынымызды көрсетеді.

ЖОО оқытушылары басшылыққа алуы тиіс нанымдар мен қағидаттарын келесі суреттен көре аламыз.

Сурет 4 – ЖОО оқытушылары басшылыққа алуы тиіс нанымдар мен қағидаттары

Ескертпе: Автормен [8] дереккөз негізінде құрастырылған.

Нәтижесінде, инклюзивті білім барлық студенттердің ЖОО-дағы әдеттегі сабақтарда білім алатынын білдіреді. Алайда, бұл жеке студенттер белгілі бір себептермен оқу тобынан шыға алмайды дегенді білдірмейді. Мысалы, студент белгілі бір пән бойынша жеке көмекке мұқтаж болуы мүмкін. Бұл әдеттегі әрекеттер кезінде болуы мүмкін немесе болмауы мүмкін. ЖОО-лар инклюзивті болғаннан кейін, студенттің әдеттегі топтарда қаншалықты жиі болмауы мүмкін екендігі және оның пайда болу себептері туралы байыпты ойланады, бұл белгілі бір сипаттамалары бар студенттер (мысалы, мүгедектер) оқу күнінің бүкіл немесе бір бөлігінде жеке топтарға топтастырылады дегенді білдірмейді.

Қазіргі заманғы инклюзивті білім берудің негізгі ерекшеліктері:

- ♦ әдетте, егер осы маңызды ерекшеліктер мен тәжірибелер орындалса, инклюзивті білім беру сәтті болады;
- ♦ барлық студенттерді қарапайым сыныптарға және университет өміріне сөзсіз қабылдау;
- ♦ студенттерге, оқытушыларға және топтарға барлық студенттердің өз жоғары оқу орындары мен топтарындағы жұмысқа қатысуын қамтамасыз ету үшін барынша қолдау көрсету;
- ♦ барлық студенттерге, олар не істей алмайтынына емес, не істей алатынына қарау керек;
- ♦ оқытушылар мен ата-аналар барлық студенттерге үлкен үміт артады;

- ♦ әр студенттің қабілетіне сәйкес білім беру мақсаттарын әзірлеу; бұл студенттердің әдеттегі топтардағы барлық адамдармен бірге оқу үшін бірдей білім беру мақсаттары болмауы керек дегенді білдіреді;

- ♦ жоғары оқу орындары мен топтарды студенттерге оқуға және олардың толық әлеуетін жүзеге асыруға көмектесетін етіп жобалау (мысалы, барлық оқушыларға жеке көңіл бөлуді қамтамасыз ету үшін сабақ кестесін әзірлеу арқылы);

- ♦ жоғары оқу орындарының ректорлары мен басқа әкімшілер тарапынан білім беру процесін басқару жүйесіне енгізу үшін мықты басшылықтың болуы;

- ♦ әр түрлі қабілеттері бар студенттер бірге оқи алатындай етіп оқытудың әртүрлі тәсілдері туралы білімі бар профессорлық-оқытушылық құрамның болуы;

- ♦ жоғары оқу орындарының ректорларының, оқытушыларының және инклюзивті ортада сапалы білім беруді қамтамасыз етудің ең тиімді тәсілдерін анықтау үшін бірлесіп жұмыс істейтін басқа да тұлғалардың болуы [8].

Қорытынды

Қорытындылай келе, инклюзивті білім берудің көптеген аспектілері бар екенін атап өткен жөн.

Осы жылдар ішінде ЖОО-ның барлық студенттеріне инклюзивті білім берудің артықшылықтары көрсетілді. Инклюзивті білім (егер ол жақсы қолданылса) өте маңызды, өйткені:

- ♦ барлық студенттер қоғамның толыққанды бөлігі бола алады, оқу процесінде қатысу сезімін дамыта алады және қоғамда өмір сүруге жақсы дайындала алады;

- ♦ бұл оқуға жақсы мүмкіндіктер береді; әртүрлі қабілеттері бар студенттер басқа студенттермен қоршалған аудиторияларда оқыған кезде жиі ынталы болады;

- ♦ сәтті инклюзия адамның күшті жақтары мен қабілеттерін дамытуға тырысады;

- ♦ бұл студенттерге өз жасындағы басқа студенттермен бірге жеке мақсаттарда жұмыс істеуге мүмкіндік береді;

- ♦ ол құрмет пен қатысу мәдениетін тәрбиелейді; бұл сонымен қатар жеке айырмашылықтарды білуге және қабылдауға мүмкіндік береді;

- ♦ бұл барлық студенттерге бір-бірімен достық қарым-қатынасты дамытуға мүмкіндік береді; достық үлгі болып табылады және өсуге мүмкіндік береді;

Нәтижесінде, ЖОО түлектерінің жұмыс берушілері дайындалған кадрларды ұсынатын әртүрлі және инклюзивті оқыту жүйесінің құндылығын көбірек мойындайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Амсберри Д. Общение в аудитории у студентов // Журнал академического библиотечного дела. – 2008. – Вып. 34. – Том 4. – С. 354–357.

2 Брэди П. Если ученики не пойдут в мир, принесите им мир // Times Higher Education. 15.05.2008. URL: www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?storycode=401870 (дата обращения: 23 июня 2010 г.)

3 Джексон М.Г. Интернационализация. Учебная программа университета // Географический журнал. Высшее образование. – 2003. – Т. 27. – Вып. 3. – С. 325–340.

4 Замбрунн С., Мак Ким К., Бус Э., Хоули Л.Р. Поддержка, принадлежность, мотивация и вовлеченность в классе колледжа: исследование смешанного метода // Учебная Наука. – 2014. – № 42(5). – С. 661–684.

5 Маккичи В.Дж. Советы преподавателям: стратегии, исследования и теория для преподавателей колледжа и университетов. – М., 2002. – 126 с.

6 Хонг Л., Фокс Р., Альмарза Д.Дж. Чужие в чужих странах: язык, обучение, культура // Международный журнал прогрессивного образования. – 2007. – Т. 3. – Вып. 1. – С. 6–28.

7 Чикеринг А.В., Гамсон З.Ф. Разработка и адаптация семи принципов надлежащей практики в бакалавриате // Новые направления преподавания и обучения. – 2021. – № 2(80). – С. 75–81.

8 Родик С., Планк К., Робинсон С. Что студенты ценят в преподавателях: выводы из программы «Спасибо профессору». – Сизтл–Вашингтон: POD Conference, 2012. – 341 с.

9 Filippou K. Inclusive policies and practices in higher education: A systematic literature review // Review of Education. 2025. Vol. 13. No. 1. Article e70034. DOI: 10.1002/rev3.70034.

REFERENCES

- 1 Amsberri D. (2008) Obshhenie v auditorii u studentov // Zhurnal akademicheskogo bibliotechnogo dela. No. 34. V. 4. P. 354–357. (In Russian).
- 2 Brjedi P. (15.05.2008) Esli ucheniki ne pojdu v mir, prinesite im mir // Times Higher Education.. URL: www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?storycode=401870 (data obrashhenija: 23 ijunja 2010 g.). (In Russian).
- 3 Dzhekson M.G. (2003) Internacionalizacija. Uchebnaja programma universiteta // Geograficheskij zhurnal. Vysshee obrazovanie. V. 27. No. 3. P. 325–340. (In Russian).
- 4 Zambrunn S., Mak Kim K., Bus Je., Houli L.R. (2014) Podderzhka, prinadlezhnost', motivacija i вовлеченност' v klasse kolledzha: issledovanie smeshannogo metoda // Uchebnaja Nauka. No. 42(5). P. 661–684. (In Russian).
- 5 Makkichi V.Dzh. (2002) Sovety prepodavateljam: strategii, issledovanija i teorija dlja prepodavatelej kolledzha i universitetov, M. 126 p. (In Russian).
- 6 Hong L., Foks R., Al'marza D.Dzh. (2007) Chuzhie v chuzhij stranah: jazyk, obuchenie, kul'tura // Mezhdunarodnyj zhurnal progressivnogo obrazovanija. V. 3. No. 1. P. 6–28. (In Russian).
- 7 Chikering A.V., Gamson Z.F. (2021) Razrabotka i adaptacija semi principov nadlezhashhej praktiki v bakalavriate // Novye napravlenija prepodavanija i obuchenija. No. 2(80). P. 75–81. (In Russian).
- 8 Rodik S., Plank K., Robinson S. (2012) Chto studenty cenjat v prepodavateljah: vyvody iz programmy «Spasibo professoru». Sijetl–Vashington: POD Conference. 341 p. (In Russian).
- 9 Filippou K. (2025) Inclusive policies and practices in higher education: A systematic literature review // Review of Education. Vol. 13. No. 1. Article e70034. DOI: 10.1002/rev3.70034. (In English).

АДАЕВА Н.А.,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: n.adayeva@turana-edu.kz

ORCID ID: 0009-0004-0535-4016

¹Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗЕ И ЕГО ПРЕИМУЩЕСТВА: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аннотация

В статье проведен анализ особенностей инклюзивного обучения в вузах Казахстана на основе психолого-педагогического подхода. Определяются основные задачи, стоящие перед профессорско-преподавательским составом, направленные на получение образования по категориям обучающихся с различной инклюзией. Актуальность исследования определена современной образовательной и социально-экономической ситуацией в Казахстане. Работа во многом обусловлена тем, что в современной отечественной и западной науке для их последующего активного применения в образовательной среде необходимо развитие разнонаправленных технологий обучения. На основе разработанных предложений предложен комплекс мер, способных повысить качество современного процесса обучения студентов вузов. Предлагаемое исследование рассматривает инклюзивное обучение как социальную и этическую ответственность, которая способствует совместной работе всех членов университетского сообщества как сотрудников, так и студентов с целью их развития, поддержки и совершенствования. Инклюзивное образование – это организация групп, программ и занятий, которая позволяет всем студентам участвовать в учебном процессе. Такой подход полезен для каждого, так как ценит индивидуальные сильные стороны студентов и их вклад, делая образовательный опыт более насыщенным и разнообразным для всех.

Ключевые слова: инклюзия, обучение, особенности, студенты, профессорско-преподавательский состав, качество, образование.

ADAYEVA N.A.,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: n.adayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0004-0535-4016

Turan University,

Almaty, Kazakhstan

**THE FEATURES OF INCLUSIVE EDUCATION
AT THE UNIVERSITY AND ITS ADVANTAGES:
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL APPROACH**

Abstract

The article analyzes the features of inclusive education in universities in Kazakhstan based on a psychological and pedagogical approach. The main tasks facing the teaching staff are determined, aimed at obtaining education in categories of students with different inclusions. The relevance of the research is determined by the current educational and socio-economic situation in Kazakhstan. The work is largely due to the fact that in modern Russian and Western science, the development of multidirectional learning technologies is necessary for their subsequent active application in the educational environment. Based on the developed proposals, a set of measures is proposed that can improve the quality of the modern learning process for university students. This study explores inclusive education as a social and ethical responsibility that promotes collaboration among university staff and students. By ensuring equal participation in learning, inclusive practices recognize individual strengths and contributions, enriching the educational experience and fostering a supportive, diverse academic environment.

Keywords: inclusion, teaching, features, students, faculty, quality, education.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 12.03.2025

**REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED
IN THE EURASIAN JOURNAL OF CURRENT RESEARCH
IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY**

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal (<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>), which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed **12** pages.

IRSTI, UDC and **JEL** are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the *sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **key words** (5-7 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets**, the list of references is printed at the end of the article comprising 5-15 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration** – <http://www.translit.ru>).

A short abstract (150-200 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings (**title, abstract, key words, introduction, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references**).

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to “blind” review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e - mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the “Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University”, the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 16a, Turan University**

Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Website: <https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>

Editorial board

**EURASIAN JOURNAL OF CURRENT RESEARCH
IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY ЖУРНАЛЫНДА ЖАРИЯЛАНАТЫН
МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты (<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>) арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу үдерісі, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе*. **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **12 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстінгі сол жақ бұрышында **FTAMI, ЭОК** және **JEL** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (5–7 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстіңгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жақшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 5-15 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада - түпнұсқада және романизацияланған алфавитте (**транслитерация - [http:// www.translit.ru](http://www.translit.ru)**) беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **андатпа** (150–200 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі, мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс (**атауы, андатпа, тірек сөздер, кіріспе, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі**).

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редколлегиясы тағайын- дайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Тұран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге» сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға қайта басылған кезде сілтеме міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А, «Тұран» университеті.**

Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: **<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>**

Редакциялық алқа

**ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ
В ЖУРНАЛЕ EURASIAN JOURNAL OF CURRENT RESEARCH
IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY**

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала (<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>), в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman**, кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **12** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ, УДК и JEL**.

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (5–7 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**. **Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 5–15 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация** – <http://www.translit.ru>).

После списка литературы должна быть **аннотация** (150–200 слов, 14 кегль) на трех языках, в которой указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи (**название, аннотация, ключевые слова, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы**).

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**

Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>

Редакционная коллегия

**EURASIAN JOURNAL OF CURRENT
RESEARCH IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY
(EJCRP&P)**

**Scientific and practical journal
№ 2(11) 2025**

Computer layout: Zhuikova M.A.
Proofreader: Skuratova I.M.

Signed to the press on 19.06.2025
Offset paper No. 1,62 x 84/16. Density 80g/m².
Conditional printed sheets 7,5 Conditional publishing sheets 7,8
Circulation 500 copies
Order No. 21

Editorial Office address:
The original layout was prepared by the editorial and
publishing Department of Turan University

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».
Тел.: 260-40-18, 260-70-00.

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК
